

Kultura pombalinske ere (1755.-1777.)

Matulin, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:906742>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Marija Matulin

Kultura pombalinske ere (1755.-1777.)

Diplomski rad

Mentorica: doc.dr.sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2014.

Sažetak

Cilj diplomskog rada je dati uvid u portugalsku kulturu tijekom druge polovice 18. stoljeća. Ovo je stoljeće u Portugalu poznato i kao zlatno stoljeće, doba blagostanja, političkog i kulturnog napretka. Deskriptivnom i analitičkom metodom istražena je historiografska građa s naglaskom na društveni život, kulturu, arhitekturu i umjetnost u Portugalu tijekom djelovanja markiza Pombala. Društvene su promjene sagledane u kontekstu povijesti grada. Rad je tematski podijeljen na četiri dijela. U prvom dijelu kratko su obrazloženi uzroci pombalinske ere s obzirom na geografske i političke predispozicije. Utvrđeno je kako su geografski položaj i prirodna katastrofa u obliku potresa i tsunamija jedan od glavnih uzroka pombalinskoj eri. Ovaj dio ima interdisciplinarni karakter s obzirom na uključivanje geoloških i geografskih nalaza. U drugom dijelu opisani su život i djelo markiza Pombala, s naglaskom na njegove reforme i političku aktivnost. Pombal, poznat kao otac modernog Portugala i Bismarck osamnaestog stoljeća pokretač je svih oblika razvoja u portugalskom društvu. Njegove su reforme izazivale oduševljenje, ali i otpor. Treći dio rada bavi se društvenim životom u Portugalu za vrijeme pombalinske ere, istraženi su segmenti iz života različitih društvenih slojeva, kulturni preporod te obrazovanje. Uključena su istraživanja historije mentaliteta, polazeći od aristokratske svakodnevice do one marginalnih grupa poput kriminalaca i prostitutki. Četvrti dio bavi se specifičnom arhitekturom i promjenama u umjetničkom izričaju koje nastaju kao odgovor na poticajno političko stanje. Arhitektura pombalinskog razdoblja značajna je i stilski jedinstvena, a najviše je prisutna u Lisabonu, Portu i Rio de Janeiru. U pregledu pombalinskih arhitekturnih rješenja najzastupljenija su ova tri grada.

Ključne riječi: markiz Pombal, pombalinska era, potres, reforme, Portugal, 18.stoljeće

Sadržaj

1. Uvod.....	5
--------------	---

I. GEOGRAFSKE I GEOLOŠKE ODREDNICE U PORTUGALSKOJ POVIJESTI

2. Geografski položaj Portugala.....	6
3. Geološke značajke Portugala.....	7
3.1. Veliki potres u Lisabonu 1755.....	8
3.1.1. Svjedočanstva o potresu.....	9
3.1.2 Posljedice potresa 1755.....	11

II. ŽIVOT I DJELO MARKIZA POMBALA

4. Kratka biografija markiza Pombala.....	14
4.1. Pombal i kralj Josip I.....	16
4.2. Pombal i Crkva.....	17
4.3. Društvene reforme markiza Pombala.....	19
4.4. Gospodarske reforme markiza Pombala.....	20

III. DRUŠTVENI I KULTURNI ŽIVOT U PORTUGALU TIJEKOM POMBALINSKE ERE

5. Pombalina kao politički pokret.....	23
6. Ropstvo za vrijeme pombalinske ere.....	24
7. Plemići za vrijeme pombalinske ere.....	25
8. Gradski život tijekom pombalinske ere.....	27
9. Obrazovanje u vrijeme markiza Pombala.....	28
10. Kulturni život tijekom pombalinske ere.....	30

IV. ARHITEKTURA I UMJETNOST TIJEKOM POMBALINSKE ERE

11. Značajke pombalinske arhitekture.....	32
11.1. Gradska arhitektura i urbanizam.....	34
12. Portugalska umjetnost tijekom pombalinske ere.....	37
13. Zaključak.....	38
14. Prilozi.....	39
15. Popis priloga.....	43
16. Popis literature.....	44

1. Uvod

Portugalska je povijest još uvijek nedovoljno istražena izvan Portugala, a u Portugalu također nailazi na nerazumijevanje. Problem s kojim se povijest ove države najviše suočava je nepoznanica ili relativno mala istraženost onog što se događalo između velikih geografskih otkrića i sadašnjosti. Portugal je država manje površine, naročito ako se uspoređuje sa susjednom Španjolskom, no Portugal je država od ogromnog povijesnog značaja. To je i specifičan teritorij na koji utječu klimatske i geološke promjene koje su tijekom prošlosti uvelike određivale povijesne pothvate. U ovom radu portugalska je povijest sagledana u kontekstu kolegija *Europski gradovi i gradski život u novom vijeku*. Istraženo je razdoblje između 1755. i 1777. godine s naglaskom na društvene i kulturne promjene. U radu je istražen grad i gradski život u Portugalu tijekom tog razdoblja, urbanizam, razvoj arhitekture i političke promjene. Društvene su promjene istražene u kontekstu povijesti grada, kada urbano iskustvo inicira razvoj kulture, umjetnosti i građanstva. Urbanističke promjene iniciraju obogaćivanje kulturnog života, a uvažavaju filozofske pretpostavke. Pombal je pokretač urbanističkih promjena koje portugalskim gradovima daju novo lice i unose moderniji život u stare gradove. Urbanistički plan centra Lisabona sadrži osobni prostor, javni prostor te regulira promet i prohodnost ulica. Osim povijesti grada, opći povijesni pregled nudi uvid u gospodarstvo i politiku kao glavne uzroke Pombalovih reformi. Primjerice, Portugal je inicirao znanstvene promjene kontaktom s izvaneuropskim idejama i kulturom. Činio je to preko američke i azijske hrane, medicine i lijekova, putem egzotičnih artefakata, modnih utjecaja i novih materijala. Takvi su utjecaji odredili specifičan put u 18. stoljeću, put prema graditeljskim i političkim inovacijama, kretanje prema razdoblju kulturnog blagostanja koje postaje sagrađeno na temeljima razrušenog Lisabona nakon velikog potresa. Zlatno razdoblje pombalinske ere temeljito je istraženo: opisivanjem uzroka prirodne i društvene naravi u prvom dijelu rada, u kojemu je detaljno sagledano i stanje tijekom i nakon velikog lisabonskog potresa. Drugi dio daje uvid u život vizionara Pombala, a prati i njegove društvene i gospodarske reforme te odnos s različitim društvenim slojevima. Treći se dio bavi analizom društvenog i političkog života, obrazovanjem i kulturom tijekom pombalinske ere. Završni, četvrti dio daje uvid u odgovor arhitekture i umjetnosti na promjene, stvarajući specifičnu antiseizmičku gradnju i neoklasicističke spomenike. U prilogima se nalaze ilustracije razrušenog Lisabona, portret markiza Pombala, ilustracije gradskog života u pombalinskoj eri i urbanistički planovi ponovne izgradnje Lisabona.

I. GEOGRAFSKE I GEOLOŠKE ODREDNICE U PORTUGALSKOJ POVIJESTI

2. Geografski položaj Portugala

Portugal ima jedinstvenu lokaciju, smješten je na zapadnom rubu Iberskog poluotoka, a granica ga dijeli od samo jedne susjedne države – Španjolske. Dvije države dijele granicu u dužini od 1,214 km, kao i burnu povijest konflikata, natjecanja i povremene kooperacije. Portugal je jedina europska država koja u potpunosti leži u zapadnoj hemisferi. Portugalsku bogatu povijest prvenstveno su predodredile dvije značajke: pristup moru i raznolika geomorfološka struktura. Portugal ima čak 1,793 km dugačku obalu. Portugal svoju slavnu povijest duguje strateškoj lokaciji koja povezuje kopno i more. Portugalci stoljećima žive od hrane, trgovine i zabave koja im stiže iz i s Atlantskog oceana. Osim mora, kroz portugalski teritorij protječe čak 10 velikih rijeka uz koje su niknuli najveći gradovi.¹ Hooson piše o sličnosti između engleskog i portugalskog teritorija, obje zemlje dijele Atlantski ocean i vlažnu klimu koju on prouzrokuje, ribarenje i pomorstvo kao važne gospodarske grane te specifičan krajolik uz obalu i u unutrašnjosti. Portugalski teritorij nije geografski homogen, sjeverni Portugal odlikuje atlantska klima, kišovita i vlažna, a reljef je planinski.² Južni dio Portugala ima mediteransku klimu koju označavaju blage zime i vruća, suha ljeta. Portugalska klima uglavnom je ugodna i pogodna za gospodarski razvoj. Što se tiče prirodnih resursa, Portugal njima nije dovoljno bogat. Tijekom povijesti velik dio resursa nabavljao je iz svojih kolonija, primjerice Brazila. Među tim resursima bilo je drveće i brojne rude.³

U reljefu se mogu izdvojiti dvije glavne cjeline: visočje u unutrašnjosti i priobalna nizina. U sjevernom i srednjem dijelu zemlje visoravan je blago valovita, raščlanjena riječnim dolinama, a nad njom se uzdižu grebeni. U sjevernom dijelu više je takvih uzvisina, dok je južni dio nizinski. Najuočljiviji greben nalazi se u srednjem dijelu zemlje i dopire gotovo do morske obale. To je Serra de Estrela. Važno je spomenuti kako Portugalu pripadaju i otočja Madeira i Azori u Atlantskom oceanu.⁴

¹Charles F. Gritzner, Douglas A. Phillips, *Portugal*, Chelsea House Publishers, New York 2007., str. 9.

²David Hooson, „The geographical identity of Portugal, with special reference to the works of Stanislawski“, *Finisterra*, 1998., god. 32, br. 65. str. 142.

³C.F. Gritzner, D.A. Phillips. *Portugal*, str. 18.,19.

⁴Proleksis enciklopedija: <http://proleksis.lzmk.hr/42328/> Datum preuzimanja: 22.09.2014.

3. Geološke značajke Portugala

Tijekom povijesti Portugal su najviše uznemirivale vremenske i prirodne katastrofe, ponekad su one bile atmosferske, a najčešće geološke prirode. Brojne oluje, uragani i potresi uzrokovali su štetu moreplovcima, ribarima, ali i građanstvu. Glavni uzrok tome potrebno je potražiti u smještanju Portugala na samoj obali Atlantskog oceana, na teritoriju koji nije uvijek stabilan. Takav je smještaj Portugalce tijekom povijesti gurao prema naprijed, ka geografskim otkrićima, trgovanju i iskorištavanju potrebnih ruda. Nestabilna priroda portugalskog teritorija nikad nije odbijala svoje stanovnike od stalnih izazova osvajanja svijeta i oceana.⁵

Portugalu nisu nepoznanica različite prirodne katastrofe. Vulkanske erupcije tijekom povijesti javljale su se na Azornom otočju, često popraćene brojnim potresima. Portugal leži na poziciji koja pruža podlogu za potencijalne destruktivne tsunamije. Razloge čestim katastrofama moguće je potražiti u *seizmičkim valovima*⁶, čestoj pojavi čiji je uzrok položaj Portugala na seizmički nestabilnom terenu. Osim seizmičkih valova, uzrok katastrofama tijekom povijesti bile su i česte pojave klizišta, odrona zemlje. Razorni tsunamiji zabilježeni su nekoliko puta tijekom povijesti, a imali su snagu razaranja plaža, primorskih naselja i svih tvorevina uz obalu.⁷ Dok sjeverni dio Portugala nije u tolikoj mjeri pogođen prirodnim katastrofama tijekom povijesti, južni dio potpuna je iznimka. Južni je dio Portugala egzotični teren čija se formacija uvelike razlikuje od one sjeverne. Nepogode poput potresa, požara i tsunamija u ovom dijelu Portugala i više su nego poznate.⁸ Jedna od najvećih katastrofa koja je pogodila Portugal tijekom povijesti dogodila se 1755. godine. Događaj je poznat kao Veliki potres, a u definiciji bio je kombinacija tsunamija, potresa i požara. Ovaj događaj poznat je kao prva moderna katastrofa i kao jedan od najrazornijih potresa tijekom povijesti.⁹

⁵C.F. Gritzner, D.A. Phillips. *Portugal*, str. 23.

⁶Poremećaj koji se širi podzemljem nakon djelovanja određene sile.

⁷C.F. Gritzner, D.A. Phillips. *Portugal*, str. 24.,25.

⁸Anthony N.Penna, Jennifer S.Rivers, *Natural Disasters in a Global Environment*, Blackwell Publishing, New Jersey 2013., str. 183.

⁹Lucia Lima Rodrigues, Russell Craig, „Recovery amid Destruction: Manoel da Maya and the Lisbon Earthquake of 1755“, . *Libraries and the Cultural Record*, 2008., god. 43., br. 4., str. 397.

3.1. Veliki potres u Lisabonu 1755.

Najsnažnija prirodna katastrofa koja je zadesila Europu unutar posljednjih 500 godina lisabonski je potres. Premda je u literaturi ovaj događaj poznat kao potres, zapravo je to bila trostruka katastrofa u kombinaciji više nepogoda: potresa, požara i tsunamija. Osim šireg područja oko Lisabona, potres je uništio i druge gradove diljem Iberskog poluotoka i sjevera Afrike. Ova ogromna katastrofa prikazana je u portugalskoj umjetnosti, ali i šire. Prirodna katastrofa koja je kasnije prouzrokovala velike promjene i usmjerila Portugal prema modernizaciji započela je u 9:30h, 1. studenog 1755. godine u Lisabonu. Tada je započeo prvi potres koji je trajao tek dvije minute i nije bio jači od osjećaja koji prouzrokuje brza vožnja kočije. Prvo podrhtavanje nije uznemirilo građane Lisabona u tolikoj mjeri. Treslo se posuđe i namještaj, no još uvijek ništa nije bilo srušeno. Ubrzo nakon prvog podrhtavanja uslijedilo je jače, drugo podrhtavanje koje je trajalo oko 10 minuta. Ovo je podrhtavanje bilo nešto jače, ali i dalje nije došlo do znatnog oštećenja zgrada i uznemirivanja građana. Nakon drugog, uslijedilo je treće, razorno podrhtavanje koje je uništilo zgrade, ceste, a nebo se zamračilo. Ovo je podrhtavanje izazvalo vatru te je natjeralo sve koji su se našli u Lisabonu da se upute prema obali rijeke Tejo, kako bi spasili živu glavu. No, katastrofa ovdje nije završila, već je poprimila veći razmjer. Valovi rijeke Tejo podigli su se na visinu od 15 metara i pred sobom odnosili sve što im se našlo na putu.¹⁰ Smatra se kako je epicentar ove nepogode bio u Atlantskom oceanu, u točki 200 km jugozapadno od rta Sv. Vincent. Potres se osjetio daleko dalje od samog Lisabona, pogodio je cjeloukupni jugozapad Portugala, a nekoliko podrhtavanja osjetilo se u sjevernoj Africi u Alžiru, u južnoj Španjolskoj, Francuskoj, Švicarskoj i sjevernoj Italiji. Nakon razarajućeg podrhtavanja zemlje, uznemireni su i ocean i rijeka Tejo. Tsunami koji mu je slijedio uništio je velik dio Lisabona, južnu portugalsku obalu, jugozapadnu obalu Španjolske i zapad Maroka. Smatra se kako je sam potres bio magnitude 9 po Richteru. Teško je zaključiti snagu tsunamija, ali očito je da je bio snažan i razoran. O potresu saznajemo iz detaljnih opisa portugalskih svećenika, koji su proslijeđeni i u Maroko.¹¹

¹⁰A.N.Penna, J.S.Rivers, *Natural Disasters in a Global Environment*, str. 184.

¹¹Jan T. Kozak, Charles D. James, „Historical depictions of the 1755 Lisbon earthquake“, *National Information Service for Earthquake Engineering*, <http://nisee.berkeley.edu/lisbon/> Datum preuzimanja: 22.09.2014.

3.1.1. Svjedočanstva o potresu

Birmingham citira pismo Kitty Witham koja je svojoj majci u Englesku poslala opis onoga što je proživjela u Lisabonu:

Prala sam posuđe od čaja kada se dogodila ta strašna stvar. Započelo je poput zveketanja kola, a stvari preda mnom počele su skakati gore dolje po stolu. Pogledala sam oko sebe i vidjela zidove kako se tresu te padaju, nakon čega sam ustala i pobjegla s Isusom na ustima, te otrčala na kor, misleći kako sam tamo sigurna...Od trideset i pet ćelija nemamo više ni jednu u kojoj bi se moglo ležati, dok ih ne poprave. Crkvena vrata nisu otvorena od tada niti je održana misa u njoj, puna je smeća, kao i kor i župni dvor, dok je kuhinja potpuno srušena, tako da moramo izdržati koliko god možemo sve dok nam Bog ne pošalje sreću, jer bez nje više ne možemo. Oni koji su vidjeli Lisabon prije ove užasne nevolje i koji bi ga sada vidjeli bili bi užasnuti. Grad je sveden na hrpu kamenja, za što je kriv požar. Procjenjuje se kako je više od četrdeset tisuća uništenih, a jedna od najstrašnijih stvari koja se dogodila je to da su mnoge jadne duše zatočene žive u ruševinama, ali nisu mogle izaći pa su neke žive spaljene dok su druge umrle od gladi. Sir Henry Franklen, poznanik gospodina Killinglealea, izlazio je iz svojih kola te je osjetio kako će se kuća srušiti. Iskočio je, a kuća je pala na njega. Izašao je kroz neku malu rupu, te vidio brojne žive u Sjevernoj ulici. Portugalcima je rekao: „Vene“, odnosno da dođu, pa ih je sve spasio, a sluge i konje ostavio mrtve na ulici...¹²

Dva tjedna nakon potresa britanski konzul, Edward Hay, posjetio je Lisabon i svjedočio katastrofi, zapisao je kako je dio grada gdje je ranije bila smještena Kraljevska palača, Indijska kuća i brojne druge zgrade od značaja u potpunosti uništen. Od tog dijela grada ostala je tek hrpa smeća koja se još više gomila.¹³

Southey Robert također piše o potresu tijekom svog kratkog posjeta Španjolskoj i Portugalu tijekom 1755. godine:

Kad sam stigao u Lisabon čuo sam kako strop kuće puca iznad moje glave uslijed potresa. Ovo je sedmo podrhtavanje koje se osjetilo nakon 1. studenog. Kažu da su potresi kraćeg trajanja bili razorniji zbog njihovog okomitog podrhtavanja.¹⁴

¹²David Birmingham, *Povijest Portugala*, Grapa, Zagreb 2004., str. 82.,83.

¹³L.L.Rodrigues, R.Craig, „Recovery amid Destruction: Manoel da Maya and the Lisbon Earthquake of 1755.“, str. 401.

¹⁴Richard Hamblin, „Notes from Underground: Lisbon after Earthquake“, *Romanticism*, 2008., god. 14, br.2, str. 1.

Čak i Goethe spominje ovaj razoran potres i piše kako vjerojatno nikad do tad demon terora nije tolikom snagom i brzinom proširio svoje terore po zemlji. Goethe je bio tek jedan od filozofa i znanstvenika koje je uznemirio ovaj potres. O potresu piše Immanuel Kant koji uzroke potresa vidi u iskorištavanju podzemnih ruda, termalnih voda i minerala. Voltaire je lisabonski potres doživio kao priliku za obnovu Lisabona u svakom smislu, od urbanističkog do duhovnog. Susan Neiman je opazila kako filozofi i pisci 18. stoljeća spominju Lisabon u kontekstu katastrofe i pomanjkanja povjerenja u sve ono što se dotad znalo.¹⁵

Prosvjetiteljski filozofi raspravljaju o uzrocima potresa i njegovim posljedicama. Crkva se proispituje i ne zna objasniti zašto je potres započeo usred mise na blagdan Svih svetih i zašto je ubijeno toliko vjernika. Trgovci su uspaničeni jer ispod ruševina ostaju njihove skrivene zalihe zlatnika. Cjeloukupno stanovništvo patilo je. Svaki dio društva reagirao je na svojstven način. Inkvizicija se brinula da joj tijekom katastrofe ne pobjegnu zatvorenici, oni koji su čekali ispitivanje u tamnicama svezani su na mazge i poslani u Coimbru. Bogataši su plaćali za mjesta na brodovima na rijeci kako bi obitelji poslali na sigurno u inozemstvo. Trgovci su mnogo toga izgubili, od skupih tkanina i namirnica, do raznih dragocjenosti koje su bile skrivene u skladištima.¹⁶ Kaos na ulicama Lisabona preuzeo je posebno mjesto u prosvjetiteljskoj historiografiji, svjedočanstva postaju dio brojnih zapisa, ali potiču znanstvenike na istraživanja o prirodnim uzrocima potresa. Filozofski tekstovi iz ovog razdoblja prepuni su osuđivanja i traženja krivca među crkvenim i političkim dužnosnicima.¹⁷

¹⁵R. Hamblyn, „Notes from Underground: Lisbon after Earthquake“, str. 2.

¹⁶D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 83., 84.

¹⁷R. Hamblyn, „Notes from Underground: Lisbon after the Earthquake“, str. 1.

3.1.2. Posljedice potresa 1755.

Razorni je potres pogodio područje od 800 000 km² i odnio od 10 do 15 000 ljudskih života. Rastući racionalizam pokušao je katastrofalnu nesreću objasniti ljudskim grijesima i zlom. Glavna posljedica ovakvog stanja bila je ta da su svi željeli saznati uzrok i spriječiti ponovnu katastrofu. Teologija, filozofija, arhitektura i umjetnost su samo neke od disciplina koje su crpile inspiraciju iz strašnog potresa i pokušavale spriječiti nešto slično u budućnosti.¹⁸

Lisabonski je potres imao posljedice koje su zadirale mnogo dalje od lokalne obnove. Najdramatičnije su svakako bile teološke optužbe, a dok su teolozi tražili odgovor, žrtve katastrofe nestrpljivo su pretraživale ruševine u potrazi za svojim omiljenim relikvijama, raspelima i kipovima svetaca kako bi se zaštitile od budućih katastrofa. Propovjednici su među svoje župljane usađivali još veći strah od grijeha. Potres je postao još jedna prilika za održavanje diktature straha i crkvene nadmoći. Jedan je isusovac optužio vladu da daje ispraznu pomoć u trenutku kad bi ljudi trebali spašavati svoje duše prije nego što im bude određena još gora kazna. Vlada je u to vrijeme pokušavala smiriti građane i izbjeći još veću paniku. Zanimljiv je slučaj engleskih trgovaca koji su posjetili kraljevog ministra te zatražili obnavljanje carinarnice po hitnom postupku, no taj im je prijedlog ljubazno odbijen uz objašnjenje kako humanitarna pomoć ima pravo prvenstva. Zaposlen je velik broj preživjelih na poslovima otklanjanja smeća i ruševina s ulica Lisabona, no Crkvi to nije bilo po volji.¹⁹ Gotovo svih pet crkvenih zdanja u Lisabonu i mnogi samostani bili su srušeni sa zemljom. Najviše posljedica pretrpio je donji dio grada Lisabona (*cidade baixa*) i sam centar. Katedrala je bila opustošena i oštećena, a dvorac Sao Jorge pretrpio je značajna oštećenja, veća nego ikad ranije. Zgrada opere, kao i mnoge plemićke kuće u potpunosti su bile uništene. Oko 80-90% kuća u Lisabonu izgorjelo je do temelja. Kulturni gubici bili su također ogromni. Impresivna kolekcija slika, skulptura, namještaja i povijesnih artefakata koju je posjedovao Ivan V. bila je uništena. U potpunosti je uništena i velika knjižnica, jedna od najvećih u Europi u 18. stoljeću. U požaru i potresu nestala je Indijska kuća u kojoj su bili pohranjeni nezamjenjivi dokumenti o portugalskim geografskim otkrićima i kolonijalizaciji.²⁰

¹⁸David K. Chester, „The 1755 Lisbon earthquake“, *Progress in Physical Geography* 25, 2001., god. 23, br. 3, str. 333., 344.

¹⁹D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 85.

²⁰Anthony R. Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, Vol 1., Cambridge, University Press, New York 2009., str. 283.

Sačuvane su tek tri knjige s podacima o plaćama, interesima i obavezama, te jedanaest knjiga recepata. Slično se desilo i s dokumentima pohranjenim u carinarnici, gdje su svi pohranjeni dokumenti uništeni. Gubitak dokumenata zapravo je Portugalu dao uzlaznu moć, po prvi puta povijest je mogla biti rekonstruirana na temelju sjećanja i interpretacije drugih dokumenata koji su ostali u svom izvornom obliku. Povijesti je po prvi puta prepoznata važna uloga jer izgubljeni izvori značili su i izgubljenu prošlost. Povjesničari su ovisili o sekundarnim izvorima i marljivo sagledavali portugalsku slavnu prošlost iz različitih gledišta.²¹

Voltaire je pisao o posljedicama potresa u Lisabonu, a posebice ga je zapanjilo razaranje koje je izazvao potres. Pisao je, izbjegavajući izazivanje vjerskog skandala, o dvojicama koje je potres izazvao na ideju uređenog svijeta. U romanu *Candide* junak posjećuje Lisabon tijekom potresa i proživljava sve patnje koje on izaziva, kao i progone inkvizicije, ali ipak vjeruje kako se sve to događa zbog nečeg dobrog u najboljem svijetu od svih mogućih. Brighton citira Voltairea i njegov pogled na onodobno portugalsko društvo:

Poslije potresa, koji je bio uništio tri četvrtine Lisabona, portugalski mudraci nisu smislili bolji način za sprečavanje potpune propasti, nego su narodu priredili jedan veličanstveni čin vjere. Sveučilište u Coimbri odlučilo je kako je svečano spaljivanje većih broja ljudi nepogrešiv način za sprečavanje potresa. U tu su svrhu uhvatili nekog Baska, okrivljena da se oženio svojom krsnom kumom, te dvojicu Portugalaca koji su jedući pile s njega skinuli salo. Poslije ručka su došli i vezali doktora Panglossa i njegova učenika Candida, prvog zato što je govorio, a drugog jer je slušao te, činilo se, odobravao... Candida su, dok su pjevali, po ritmu udarali; Bask i ona dvojica koji nisu željeli jesti salo spaljeni su, dok je Pangloss obješen, iako se tako obično nije radilo. Istog se dana zemlja ponovno zatresla uz zaglušnu lomjavu.²²

Voltaireovi zapisi govore o apsurdnom rješavanju problema i stvaranju dodatne napetosti nakon potresa. Katastrofe potresa pratili su mnogi drugi filozofi i kraljevi, u Velikoj je Britaniji vladala neopisiva tuga jer su mnogi ljudi u Britaniji Portugal poznavali bolje od ijedne druge zemlje. Tako su Englezi slali brojne pošiljke odjeće, riže, dimljenih haringa i najnužnijih namirnica. Kralj Josip nakon potresa nije znao što mu je točno činiti. Crkva je ljude okretala protiv vlasti koja se držala stava da se dostojno pokopaju mrtvi, a da se od ovog trena brine jedino za žive. Josip je upravu i reforme povjerio svom ministru Pombalu. On je preuzeo državu u svoje ruke s

²¹L.L.Rodrigues, R.Craig, Recovery amid Destruction, „Manoel da Maya and the Lisbon Earthquake of 1755.“, str. 405.

²²D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 86.

ciljem da ponovno uspostavi red i disciplinu, da se dostojno pokopaju tijela i da se žrtvama osigura potrebna hrana i smještaj. Kako bi se izbjegla glad, vlada je zaplijenila flotu koja je kod Newfoundlanda lovila bakalare. Pombal je zadržao cijene hrane na razini prije potresa i osigurao privremena skloništa. Jedna od posljedica potresa tako je bilo i priznanje Pombalu njegovih vještina snalažljivosti i brige za narod. S vremenom su te vještine ponovno ispisivale portugalsku slavnu povijest.²³

Zanimljivo je kako je lisabonski potres naveo britansko Kraljevsko društvo da pokrene znanstveno istraživanje seizmologije. Znatiželja i strah prouzrokovana potresom osjećala se u Njemačkoj i u drugim europskim zemljama. Ipak, najdramatičnija dugoročna posljedica lisabonskog potresa bila je odluka o potpunoj obnovi središta donjeg grada s mrežom ulica. Kraljevska palača na obali morala se ponovno izgraditi pa je zajedno s njom osmišljena izgradnja golemoga novog trga s konjaničkim kipom Josipa I. u sredini te kraljevskim odajama i vladinim uredima na tri strane. Kako bi se moglo graditi na mulju iz sjeverne je Europe dovezeno na tisuće drvenih pilona dostavljenih za potrebe temelja. Iznad njih uzdizale su se velike višekatnice od kamena, a Lisabon je imao misiju postati najljepšim europskim gradom.²⁴

²³A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 283., 284.

²⁴D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 87.

II. ŽIVOT I DJELO MARKIZA POMBALA

4. Kratka biografija markiza Pombala

Sebastião de Carvalho, punim imenom Sebastião José de Carvalho e Mello rođen je 13. svibnja 1699. godine u Lisabonu. Umro je 8. svibnja 1782. godine. Carvalho je rođen u uglednoj obitelji Carvalho, a otac mu je bio Manuel de Carvalho e Ataíde, zapovjednik konjičkog korpusa i plemić. Pombalov je otac umro relativno mlad, a majka mu se ubrzo nakon toga preudala. Paulo de Carvalho, Carvalhov ujak i profesor na Sveučilištu u Coimabri omogućio mu je mjesto na tom prestižnom Sveučilištu. Carvalho je ipak odlučio krenuti drugim putem te je napustio studij i uključio se u vojsku gdje je uskoro napredovao. U vojsci se pokazao kao veoma disciplinirana i ambiciozna osoba koja mašta o vojnoj državi i čvrstoj ruci, no iluzije o vojnoj državi kasnije su ga napustile. Nakon toga odlučio se posvetiti studiju povijesti i prava i kasnije je, u dobi od trideset i četiri godine primljen na prestižnu Kraljevsku akademiju za povijest.²⁵

Nakon turbulentnog perioda u Lisabonu Carvalho se ženi s nećakinjom Filipa III., Teresom de Noronha e Almada. Njegova kasnija averzija prema plemićkom podrijetlu može se objasniti time što ga obitelj njegove supruge nije prihvaćala, a njihov su brak smatrali *mezalijansom*.²⁶ Nakon vjenčanja Pombal se povukao i odlučio živjeti mirnim životom te se posvetiti studiju agrikulturne. U trideset i devetoj godini ipak nije mogao odoljeti izazovu. Poslan je u London 1738. godine kao ministar, a to je bila njegova prva javna funkcija. Ubrzo nakon toga umrla mu je prva supruga uslijed teške bolesti. Godine 1745. premješten je u Beč gdje upoznaje svoju drugu suprugu, kći maršala Dauna. Ovaj brak naveo je Ivana V. na druženje sa Carvalhom jer je njegova supruga također bila austrijskog podrijetla. No, Ivan V. nikad nije simpatizirao Carvalha premda je sad bio prisiljen na češća druženja i političke razgovore.²⁷ Ovaj brak kao veliku prednost spominje i Birmingham koji smatra kako ga je upravo zbog njegovog bračnog odabira udovica Ivana V., kraljica Maria Ana pozvala da preuzme vanjske poslove Portugala. Osim te prednosti, spomenuto je i Carvalhovo dobro poznavanje političke ekonomije. To mu je

²⁵Encyclopaedia Britannica: Sebastiao de Carvalho. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/469309/Sebastiao-de-Carvalho-marques-de-Pombal>, Datum preuzimanja: 25.09.2014.

²⁶Neprihvaćan i nepoželjan brak zbog razlike u društvenom položaju supružnika.

²⁷Catholic Encyclopaedia: Sebastiao de Carvalho. <http://www.newadvent.org/cathen/12224b.htm>, Datum preuzimanja: 26.09.2014.

omogućilo shvaćanje prednosti i mana bliskih portugalskih trgovačkih veza s Velikom Britanijom.²⁸ Njegova superiorna inteligencija i neuništiva volja u kratkom su mu roku omogućile dominaciju nad drugim kolegama, miljenicima kralja Ivana V., koji su ubrzo ostali bez posla ili je njihov posao postao beznačajan. Nekoliko godina kasnije, engleski je ambasador rekao kako je Carvalho jedina osoba koja je sposobna voditi portugalsku vladu.²⁹

Godine 1770. dobiva titulu markiza od Pombala koja oslikava njegovu moć i dominaciju. Pombal je jedan od najznačajnijih prosvjetiteljskih despota u Europi, brutalan i ustrajan u svojim administrativnim zahtjevima i siguran u svoje vizionarske poglede. Nakon što je Veliki potres razorio Lisabon Pombal nije bio pokoleban, već spreman za izazov i reizgradnju srednjovjekovnog Lisabona u najljepši europski grad.³⁰ Već dan nakon potresa Pombal je odlučio raditi na njegovoj rekonstrukciji, osim toga rekordnom je brzinom mobilizirao vojsku, organizirao nabavku namirnica i podizanje skloništa za žrtve. Pombal je pokrenuo upravne reforme i uspio izdići Portugal u vanjskoj politici. Zlato je pristizalo u kraljevsku blagajnu njegovom taktikom trgovanja s Engleskom. S druge strane, poticao je razvoj nacionalne industrije, zabranio izvoz određenih sirovina i poticao razvoj proizvodnje svile, vune, keramike i stakla. S ciljem razvoja trgovine na Orijentu, osnovao je kompaniju za trgovinu s Indijom. Ideja o uspješnoj trgovini s Indijom, prativši onu englesku, nije mu bila uspješna. Ipak, kompanije koje su bile usmjerene na poticanje trgovine s Brazilom bile su veoma uspješne i donosile veliki prihod.³¹ Jedan od njegovih prijatelja savjetovao ga je da sve radikalne promjene prikriva institucionalnim plaštevima. Pombal je bio dobro informiran i oprezan na početku razdoblja svog političkog utjecaja koje je trajalo čak četvrt stoljeća. Počeo je kao ministar Josipa I., no stjecao je sve veću moć, čak i veću od samog kralja. Opisan je kao marljiv i ambiciozan te šutljiv i uporan.³² Iako je Pombal zaslužan za jednu sjajnu eru u portugalskoj povijesti: *Pombalinu*, nazvanu po njemu, on ipak nije mogao pobjeći od apsolutističkih grešaka. Mučio je i kažnjavao one koji nisu dijelili njegovo mišljenje, a njegova osveta plemstvu najočitija je kroz mučenje članova obitelji Tavora. Nakon smrti kralja Josipa I., 24. veljače 1777. godine, snaga markiza Pombala preko noći je nestala. Nova kraljica, Maria, oslobodila je političke zatvorenike markiza,

²⁸D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 89.

²⁹Catholic Encyclopaedia: Sebastiao de Carvalho. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/469309/Sebastiao-de-Carvalho-marques-de-Pombal>, Datum preuzimanja: 26.09.2014.

³⁰Keith Stuart, *Spain and Portugal, A Reference Guide from the Renaissance to the Present*, Facts on File, New York 2007., str. 32.

³¹Encyclopaedia Britannica: Sebastiao de Carvalho. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/469309/Sebastiao-de-Carvalho-marques-de-Pombal>, Datum preuzimanja: 25.09.2014.

³²D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 89.

a Pombal je optužen za zloupotrebljavanje svojih ovlasti. Proglašen je krivim na temelju mučnog sudskog ispitivanja koje se odvijalo od listopada 1779. do siječnja 1780. godine. Kraljica Maria potom ga je protjerala iz Lisabona, a on se povukao u grad Pombal, gdje je naposljetku i umro kao ponižen i neugledan političar 1782. godine.³³

U sljedećim poglavljima pobliže su predstavljeni odnosi između markiza Pombala i različitih društvenih slojeva, a opisane su i važne reforme tijekom pombalinske ere.

4.1. Pombal i kralj Josip I.

Nakon netrpeljivosti Ivana V., Pombala je novi kralj prihvatio i povjerio mu važnu političku službu. Pombal postaje zadužen za sve važne unutrašnje i vanjske političke poslove, a kralj Josip I. odobrava sve njegove odluke. Josip I. postaje tek figura, a Pombala se uspoređuje s apsolutistom poput Luja XIV.³⁴ Zanimljivo je kako je Josip I. razvio snažan strah prema čvrstim građevinama, s obzirom na to da je za dlaku izbjegao smrt u potresu te nije imao nikakav interes za životom u Kraljevskoj palači. Živio je u drvenim kućicama ili u velikim šatorima. Josip I. i Pombal dobro su uskladili svoje interese, Josip mu je prepustio sve poslove, a Pombal je mogao cjeloukupni društveni i politički život Portugala držati čvrsto u svojim rukama. Pombalova je bila inicijativa reizgradnja centra Lisabona kao središta administracije, trgovine i praktičnog života umjesto reizgradnje u monarhijski kompleks. Kasno uvečer, 3. rujna 1758. godine Josip se vraćao iz posjete svojoj ljubavnici kad je počinjen atentat na njega. Ustrijeljen je dva puta, lakše mu je ranjeno rame i bedro. Ljubavnica koju je posjetio bila je Teresa Tavora, supruga najstarijeg sina markiza Tavora. Premda je ovaj incident bio osobne naravi, vjerojatno potaknut ljubomorom Teresinog supruga, Pombal je zauzeo napadačku poziciju i odlučio osvetiti samog kralja. Obznanio je formiranje posebnog istraživačkog tribunala i oštru kaznu za počinitelje.³⁵ U pažljivo organiziranoj demonstraciji neograničene moći, markiza Tavora mučili su na kotaču u srednjovjekovnom stilu, a njegovu su suprugu prisilili da prisustvuje smaknuću vlastite djece. Tavorin je grb zabranjen i skinut sa zgrada. Ovaj je događaj bio jedan od prvih pokazatelja

³³Encyclopaedia Britannica: Sebastiao de Carvalho.

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/469309/Sebastiao-de-Carvalho-marques-de-Pombal>, Datum preuzimanja: 25.09.2014.

³⁴Harold Livermore, *Portugal: A Traveller's History*, The Boydell Press, Woodbridge 2004., str. 24.

³⁵A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 295.

Pombalove strahovlade, kooperacije s kraljem i predanosti vlastitim ciljevima. Josip I. štitio je markiza Pombala i omogućio mu brojne povlastice sve do svoje smrti.³⁶ Jedna od njih bila je dodjeljivanje Pombalu titule grofa od Oeirasa, a kasnije i markiza od Pombala. Josip I. je bio pod tolikim Pombalovom utjecajem da je odlučio preimenovati aristokratske titule u skladu s Pombalovim željama. Pred kraj svoje vladavine priznao je Pombalu i titulu *grandes*³⁷ i slijedio njegove upute u potpunoj smjeni aristokratskih obitelji s pozicija moći.³⁸

4.2. Pombal i Crkva

Prosvjetiteljske ideje koje se u drugoj polovici 18. stoljeća šire Europom imale su velik utjecaj na markiza Pombala. On prihvaća većinu ideja, premda ih prilagođava svom oštrom i okrutnom sistemu upravljanja. Jedna od ideja koja ga je posebno zaokupila je bila odvajanje svjetovne i crkvene vlasti. Pombal je Crkvu smatrao velikom preprekom pri uspostavi apsolutnog despotizma, pa je odlučio smanjiti njezin utjecaj napadom na dijelove Crkve. Najprije je započeo s uklanjanjem isusovaca s njihovog tradicionalnog utjecajnog položaja ispovjednika kraljevske obitelji. Kada je papinski nuncij odlučio prosvjedovati protiv tog čina, Pombal je zaprijetio kako će prekinuti sve veze s Vatikanom te uspostaviti autonomnu državnu crkvu prema engleskom uzoru. Crkva bi bila poluprotestanskog stila. Ova prijetnja zabrinula je papinskog nuncija te je ipak odlučio djelovati po strani i odobravati Pombalove postupke.³⁹

Pombalu je smetala naklonost aristokratskog sloja prema isusovcima, kao i utjecaj škola i institucija koje su isusovci osnivali. Isusovci su kontrolirali cjeloukupni sveučilišni sustav i dio srednjih škola. Ipak, u drugoj polovici 18. stoljeća isusovci gube dio utjecaja, njihove nastavne metode i nastavni sadržaj postaju upitni s obzirom na javljanje prosvjetiteljskih ideja koje su odvojene od crkvenog nauka. Dok je kralj Ivan V. poštovao isusovačke nauke, s obzirom da je i sam bio obrazovan u njihovom sustavu, Josip I. pod utjecajem Pombala smanjuje njihov utjecaj ukorijenjen u portugalskom društvu. Smatra se kako je uzrok Pombalove netrpeljivosti prema isusovcima ležao u događaju s početka pedesetih godina 18. stoljeća. Dvojica isusovaca bili su poslani u Južnu Ameriku kako bi u potpunosti integrirali američke Indijance u kolonijalni sustav. Indijanci su teško prihvaćali njihove nauke i odlučili su se pobuniti protiv prisile na drugačija

³⁶D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 90.

³⁷Titula je označavala veliki ugled u portugalskom društvu i moć nad upravljanjem lokalnom zajednicom.

³⁸A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 298.

³⁹D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 90.

vjerovanja i političke ideje. Do Pombala je ubrzo stigla vijest kako isusovci iskorištavaju Indijance u svakom mogućem smislu i opstruiraju njihove dotadašnje aktivnosti. Pombal je bio bijesan.⁴⁰ S proganjanjem isusovaca započeo je 1758. godine. Naredio je zatvaranje isusovačkih samostana i škola, konfiscirani su posjedi u kolonijama, a svi njihovi svećenici protjerani su s portugalskog teritorija.⁴¹ Neki isusovci su tada odlučili napustiti svećenički poziv, mnogo ih je zatvoreno, a jedna velika grupa isusovaca je otplovila do Rima.⁴² Pombalov uspjeh u gušenju jedne od najutjecajnijih struja u katoličkoj Europi ubrzo se proširio i na druge europske zemlje, prvenstveno Španjolsku i Francusku. Na kraju je papa Klement XIV. 1773. godine bio prisiljen raspustiti cijeli isusovački red, što je djelomično bila cijena obnove portugalske veze s Rimom. Pombal je počeo isusovačke institucije zamjenjivati državnim obrazovnim sustavom pod vlastitim nadzorom. S promjenama je započeo na Sveučilištu u Evori. U Coimbri, sveučilištu s dugom tradicijom, sukobi s Crkvom doveli su do uhićenja biskupa, a reforma visokog obrazovanja omogućila je poučavanje francuske filozofije.⁴³

Silva je isusovačku sudbinu progona u vrijeme Pombala prikazao na primjeru katoličkog svećenika Teodora de Almeida koji je pripadao *oratorijancima*⁴⁴. Pombal ga je protjerao iz Portugala i Almeida je razdoblje od 1768. do 1778. godine proveo u Španjolskoj i Francuskoj. Nakon što je kralj Josip I. umro i Pombal bio odriješen moći, Almeida se vratio u Portugal. Premda je Almeida bio pod utjecajem nove francuske filozofije i kasnije donio duh prosvjetiteljstva u Portugal, bio je jedan od svećenika koji su se odupirali Pombalovoj apsolutističkoj politici prema kojoj je država nadzirala cjelokupno društvo. Almeida je smatrao kako državi i dalje treba vjersko pravo, uz ono građansko. Smatrao je kako je građansko pravo podložno kriminalu, a samo je vjersko, temeljeno na strahu od Boga, učinkovito u prevenciji kriminala. Almeidine su ideje ubrzo postale prihvaćene i popularne, a Pombala je to vrijeđalo osobno i javno. Pombal je nakon isusovaca na svoju crnu listu odlučio uključiti i oratorijance.⁴⁵

⁴⁰A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 301.

⁴¹D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 90., 91.

⁴²A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 303.

⁴³D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 90., 91.

⁴⁴Katolička slobodna kongregacija svećenika bez zavjeta, usmjerenih prema dušebrižničkoj djelatnosti i odgoju mladeži.

⁴⁵Jose Alberto Silva. „The Portuguese popularizer of science Teodoro de Almeida: Agendas, Publics and Bilingualism“, *History of Science*, 2012., god. 50, br. 94, str. 95., 102-103.

4.3. Društvene reforme markiza Pombala

Do 1750. godine portugalsko je plemstvo formiralo čvrsto povezanu i malobrojnu grupu koja je svojim ekskluzivnim položajem dominirala nad političkim odlukama. Grupa je tako povezana postojala već jedno stoljeće i gotovo da nije došlo do nikakve izmjene među onima koji su dobili plemićku titulu. Ona se prenosila na temelju podrijetla i obiteljskih veza, a ne na temelju zasluga. Plemićku grupu je činilo pedeset aristokratskih kuća koje su moć održavale dajući prednost kolektivističkim obiteljskim interesima, umjesto individualnim.⁴⁶ Pombal je 1758. godine napao plemstvo po prvi puta. Napao je vojvodu od Aveira, naređeno mu je da mu se uništi palača, a vrt pospe solju, što je simboliziralo neplodnost. Nakon napada na vojvodu od Aveira, namjerio se na obitelj Tavora, što je opisano u poglavlju 4.1. Pombal je nevjerojatnom kaznom, kojom je unesrećio obitelj Tavora, zastrašio sve pripadnike plemstva, što mu je zapravo i bio cilj. Nije prezao ni pred čime. Zatvorio je tisuću kraljevih navodnih prijatelja, pripadnika plemstva, a čak je kaznio i kraljevog brata. Jedna od najvažnijih Pombalovih društvenih reforma je bila dobivanje plemićkog statusa prema zaslugama. Plemićke su titule dobivane na temelju obnašanja visokih dužnosti, a ovi plemići u Portugalu su nazivani *stranom elitom*. Osim toga, Pombal je podijelio plemstvo. Neki su plemići dobili povlašteni položaj, a te su ih povlastice učinile lojalnim i ovisnim o monarhiji i njezinu aparatu. Druge je progonio.⁴⁷

Progonio je one koji su svoje plemićko nasljeđe prenosili ženidbenim vezama, *puritanos*, ovi plemići nisu se ženili ni s djevojkama iz sloja *grandes*, već isključivo svojim rođakinjama i pripadnicama ovog ekskluzivnog kruga. Time su željeli spriječiti mogućnost okaljanja svog prezimena židovskim ili maurskim podrijetlom. Ako plemić ne bi imao nasljednika, već samo kći, ona se morala udati za svog ujaka kako bi očuvala obiteljsko prezime. Ovakvi plemićki činovi nisu naišli na odobravanje kod markiza Pombala.⁴⁸ Pombal je želio stati na kraj diskriminaciji. U Portugalu je još uvijek bio institucionaliziran progon Portugalaca židovskog podrijetla. Zabranio je rasnu diskriminaciju i odlučio kako novokršćani trebaju postati pravno ravnopravni starokršćanima. Sukobio se i s inkvizicijom. Ukinuo je vjersku ulogu inkvizicije i pretvorio njezinu ulogu u sudnu. Inkvizicijske metode društvene kontrole nisu ukinute, ali Pombal ih sad koristi u vlastite administrativne svrhe. Osim što je Židove oslobodio neravnopravnosti, Pombalovo se ime veže uz ukidanje ropstva. Pombal je crncima u Portugalu

⁴⁶A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 292., 293.

⁴⁷D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 89.

⁴⁸A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 292., 293.

omogućio oslobođenje od položaja robova. Učinio je to kako bi kolonijalne obitelji zaustavio da robove s brazilskih plantaža dovode u Portugal kao sluge.⁴⁹

4.4. Gospodarske reforme markiza Pombala

Pombal je zaslužan za brojne gospodarske reforme koje su u 18. stoljeću Portugalu donijele prosperitet i bogatstvo. Uvidio je kako Brazil donosi mnoga dobra, pa je odlučio što više iskoristiti rude i šume kako bi Portugalu osigurao bogatstvu prirodnim zalihama. Brojnim industrijskim reformama modernizirao je portugalsko gospodarstvo, stranim investitorima dijelio je povlastice s obzirom na uloge i trud, a ne na temelju engleskog podrijetla. Porto vino postalo je prepoznatljivim simbolom Portugala i veliki donositelj prihoda.⁵⁰

Kako je Brazil ostao ključan za portugalsku vanjsku razmjenu, Pombal je svoj napor odlučio usmjeriti prema njemu. Jedna od najvažnijih gospodarskih reformi bila je povećanje poljoprivrednog bogatstva Brazila i stjecanje većeg nadzora nad njime. U poslovanju se odlučio na davanje dozvola za monopol trgovačkim tvrtkama kojima su upravljali odani kraljevi pristaše. Pombal je ograničio slobodnu trgovinu neovisnih trgovačkih posrednika koji su odlazili u Brazil noseći robu koju su dobili na zajam od Engleza. Zabranivši te posrednike Pombal je ušao u rizik da engleski trgovci odluče prekinuti suradnju s Portugalom. Shvaćajući ovaj izazov, Pombal je pažljivo pripremio teren, pazeći kako ne bi povrijedio interese moćnih engleskih tvrtki. Ovim potezom pomogao je jačanju domaće trgovačke buržoazije koja je mogla uravnotežiti utjecaj plemića.⁵¹ Već 1751. godine engleski je poduzetnik Henry Smith dobio dozvolu za gradnju tvornice šećera u Lisabonu, uz to dobio je i zadatak da podučí portugalske radnike proizvodnji šećera. Pombal je pazio da svaku gospodarsku reformu prati dobro informiranje o novim tehnikama proizvodnje. Uvjerio se u važnost podučavanja zbog slučaja od nekoliko godina, kada je kralj Ivan V. uložio mnogo u izgradnju tvornice sile, no loša organizacije tvorničke proizvodnje za kratko je vrijeme kralja ostavila u velikim dugovima, korak do bankrota. Pombal je iskoristio sjeverni Portugal kao bazu za svoje industrijske reforme. Otvarane su brojne manufakture, primjerice manufakture kože, tkanine, vune i vojnih uniformi. Do 1770. godine čak 80% otvorenih manufaktura bilo je pod Pombalovom inicijativom. Mnoge prethodno neuspješne

⁴⁹D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 91.

⁵⁰H.Livermore, *Portugal: A Traveller's History*, str. 33.

⁵¹D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 92.

tvornice obnovljene su, među najpoznatijima i kraljevska tvornica stakla. Većina tvornica locirana je u Lisabonu, a manji dio i u Portu.⁵²

Agrarne su reforme još jedan pokušaj obnove portugalskog gospodarstva. U usporedbi s industrijskim reformama nisu bile toliko uspješne, ali su ipak vrijedne spomena. Velik dio tih reformi vezan je uz Brazil i vinarstvo. Dugotrajan problem nedovoljne proizvodnje žita pokušavao se riješiti poticajnom politikom sadnje potrebnih namirnica, kako bi se one što manje uvezile iz Velike Britanije. U Brazilu se potiče sadnja kave, uzgoj pšenice, riže i lana. Oživjela je i sadnja pamuka, a dat je poticaj uzgoju duhana. Brazil se sve više počeo razvijati i opskrbljivati vlastitim resursima. Ova Pombalova odluka o agrarnim reformama u Brazilu za posljedicu je imala razvijanje napetosti u kolonijalnim vezama, Brazil je želio razvoj na temelju vlastitih snaga, razvoj svoje industrije, a ne opskrbljivanje sirovinama one portugalske.⁵³ Do gospodarskih reformi cijenjen je proizvod bilo lisabonsko vino, no Pombal vidi priliku za razvoj vinograda na drugoj strani rijeke Douro u Portu. Specifična klima omogućuje proizvodnju vina specifičnog okusa. Pombal potiče razvoj ovih vinograda, a nakon toga Porto sve više razvija svoju trgovinu i trgovanje s Velikom Britanijom.⁵⁴ Pombalov odnos prema trgovini porto vinom bio je mješavina lukavog poslovnog instinkta i korumpiranosti. Shvaćao je kako će, ako želi povećati opću korist trgovinom vinom, morati povećati njegovu kvalitetu te ograničiti ponudu. Inzistirao je da se proizvodnja vina ograniči na zonu kontroliranog podrijetla, a u to je područje uključivao i vlastite vinograde, daleko od Porta i Douroa. Inzistirao je da uzgajivači specijaliziraju proizvodnju za crno ili bijelo vino i da prestanu s proizvodnjom miješanih sorti. Seljaci su morali uništiti starije nasade, zabranjena je upotreba gnojiva, ali poboljšan je okus vina i zarada vinara. Kvalitetno porto vino bilo je miješano s uvoznim francuskim konjakom, kako bi mu se povećala količina. Sama vinska tvrtka „Douro“ nije uspjela donijeti očekivanu zaradu dioničarima, no doprinijela je izgradnji Pombalove nove srednje klase i povećala popularnost porta kao društvenog pića u zbornicama Oxforda i Cambridgea. Vinska tvrtka „Douro“ bila je najutjecajniji, najdugovječniji i najnepopularniji Pombalov projekt.⁵⁵

⁵²A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 291.

⁵³D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 94.

⁵⁴H.Livermore, *Portugal: A Traveller's History*, str. 31.

⁵⁵D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 98-99.

Pombalove su se reforme uvelike dotakle i trgovine. Do 1750. godine Portugal bilježi negativan balans u trgovini s Velikom Britanijom. Nakon Pombalovih reformi događa se obrat, dok je do 1750. dvadeset boca vina vrijedilo 1 cent, nakon 1756. godine samo jedanaest boca vrijedi 1 cent. Pombal je bio odlučan u uspostavi portugalske nadmoći nad kolonijalnom trgovinom. Od 1753. do 1759. godine Pombal je osnovao pet moćnih kompanija: Indijsku kompaniju (1753.), Grão Para i Maranhão kompaniju (1755.), kitolovnu kompaniju (1756.), Douro vinsku kompaniju (1756.) i Pernambuco i Paraíba kompaniju (1759). Najznačajnija je bila Grão Para i Maranhão kompanija koja je držala monopol nad tržištem čak dvadeset godina.⁵⁶ Pombal je prepoznao potrebu za širenjem na druga atlantska tržišta gdje bi mogao uživati u nesmetanoj prevlasti. Jedno takvo kolonijalno tržište prepoznato je u Angoli. U Angoli se neometano prodavala precijenjena i zaštićena roba iz Portugala. Angola je predstavljala i tržište za loše vino koje ni Britanci nisu željeli kupovati. Lisabonski trgovci koji nisu mogli prodati svoje proizvode u Portugalu i Brazilu putovali su afričkom obalom gdje su uspješno trgovali. Ova je trgovina često bila riskantna, ali izrazito profitabilna. Pombal je najveći doprinos u gospodarstvu dao organizacijom trgovine i industrijskim reformama.⁵⁷

⁵⁶A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 288.

⁵⁷D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 95.

III. DRUŠTVENI ŽIVOT U PORTUGALU TIJEKOM POMBALINSKE ERE

5. Pombalina kao politički pokret

Pombal je svojim reformama i idejama stvorio društvenu klimu koja je Portugal drastično razlikovala od prošlosti i budućnosti. Nakon što su se povjesničari odlučili baviti samim reformama i životom markiza Pombala zaključili su kako cjeloukupno razdoblje njegovog djelovanja u Portugalu treba dobiti odgovarajuću definiciju. U Portugalu ovo je razdoblje imenovano kao *pombalina*, a u engleskom se jeziku koristi izraz *pombalism*. Razdoblje je definirano kao pokret modernističkih reformi koje su nastojale modernizirati cjelokupnu društvenu i političku sliku Portugala, te ih uskladiti s glavnim načelima prosvjetiteljstva. Pombalina je nadahnuta idejama Lockeja, Newtona i Descartesa. Cjeloukupne reforme nisu djelo samo Pombala, već tima nadahnutog prosvjetiteljskim idejama. Najznačanije su osobe pombalinske ere: kardinal Dom João Cosme da Cunha, José de Seabra da Silva i Frei Manuel do Cenaculo Vilas Boas. Osim njih, pombalinske su ideje prihvatila i Pombalova braća i Pombalov sin Paulo de Carvalho. Svi su oni zajedničkim naporom omogućili da reforme i ideje ožive.⁵⁸

Pombalinska era nadasve je poznata po prepoznatljivom umjetničkom i arhitektonskom stilu, no zanimljiva je i u znanosti. Na određenim se sveučilištima prakticira novi obrazovni sustav koji uvelike mijenja pogled na znanost. Ovo je najočitije na primjeru Sveučilišta u Coimbri, na lisabonskoj Akademiji znanosti i u Ajuda muzeju gdje se proučavaju prirodne znanosti. Već tada zagovara se razmjena stručnjaka, a portugalski se studenti šalju u druge europske gradove kako bi svojim znanjem unaprijedili dotadašnje spoznaje. Pombalina je svoj utjecaj proširila na više država, čak kontinenta. Njezin je utjecaj ipak najznačajniji u Portugalu i Brazilu, koji je tijekom ovog razdoblja iskorištavan kao glavni prihod portugalske državne blagajne. Pombalinska je era imala svojih prednosti i mana, no najznačajnije su prednosti političke i gospodarske naravi, a najveća je mana pombalinske ere i dalje strog i okrutan apsolutistički način vladanja.⁵⁹

⁵⁸A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 282.

⁵⁹Isabel Malaquias, Manuel S. Pinto, „ Searching for Modernization-Instruments in the Development of Earth Sciences in Portugal (18th Century)“, *Centaurus*, 2011., god. 53. br. 10, str. 116-117.

6. Ropstvo za vrijeme pombalinske ere

Pombalinska era se u historiografiji često spominje u kontekstu modernizacije klasnih odnosa. Ovdje se prvenstveno misli na zalaganje markiza Pombala za ukidanje ropstva. Premda je ovakav stav pohvalan i napredan, treba shvatiti da se ropstvo nije ukidalo iz svijesti o ljudskoj slobodi, već iz prilike za uređenjem ekonomskih odnosa u Brazilu. Godine 1761. kralj je, pod Pombalovim utjecajem, objavio dekret kako svi afrički robovi u kraljevstvu Portugal dobivaju slobodu, ukoliko su iskrcani na portugalsko kopno. Razlozi zbog kojih se Pombal odlučio na ovu drastičnu promjenu kompleksni su, ali svi počivaju na činjenici da se većina robova u Brazilu željela domoći europskog kopna i naseliti u Portugalu kao sluge. To je značilo da velik broj radne snage napušta plantaže i polja u Brazilu i naseljava Portugal postajući privatna radna snaga. Pombalu je bilo izuzetno bitno iskoristiti sva potencijalna bogatstva i ekonomsku snagu Portugala graditi na brazilskom prirodnom blagostanju.⁶⁰ Newitt Pombalove reforme smatra revolucijom, ukazuje na to da su one uvelike modernizirale portugalsko društvo, ali ukidanje ropstva ne drži za velikim postignućem. Smatra kako je ova nominalna odluka još više odrazila Pombalovu čvrstu ruku i apsolutističko upravljanje. Ukidanje ropstva iz razloga da se robovi iz Brazila prisile na ostanak na plantažama zasigurno nije prosvjetiteljski nadahnuto. No, shvaćajući ropstvo u kontekstu 18. stoljeća Pombalova je odluka zasigurno izazvala brojne diskusije u europskom svijetu i šire.⁶¹

Život robova nije se uvelike promijenio nakon ove odluke. Imali su slobodu, ali ne u punom smislu te riječi. I dalje su oni bili dio *robovskog mosta*⁶² i teškog rada na plantažama, ugrožavani su im životi kako bi se olakšao posao portugalskim trgovcima i velikašima. Zauzvrat su dobivali sitnu plaću, dio robe ili prijevozničke usluge. Težak život robova vidljiv je iz činjenice kako smrt roba nije bio rizik, već prednost. Što su robovi brže umirali, to se prije pokazivala potreba za novima, čime se širilo tržište robovima. Ovakva je trgovina bila prvenstveno lisabonski fenomen.⁶³

⁶⁰Gabriel Paquette, *Imperial Portugal in the Age of Atlantic Revolutions, The Luso-Brazilian World, c. 1770-1850*, Cambridge University Press, Cambridge 2013., str. 75.

⁶¹Malyn Newitt, *Portugal in European and World History*, Reaktion Books, London 2009., str. 148.

⁶²Robovi koji preuzimaju robu diljem Atlantskog oceana, stvarajući poveznicu između Portugala i Brazila.

⁶³D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 99.

Proračunatost ukidanja ropstva vidljiva je u izjavi Tomasa Antonia de Vilanova Portugal, ministrovog savjetnika.

*Robovi su manje produktivni od slobodnih radnika. Nema gospodara koji od rada svojih robova dobiva toliko koliko dobiva od ravnopravnih radnika. Robovi na zadani posao gledaju s gađenjem. Beskoristan je stav u kojem prihod u industriji, poljoprivredi i drugim zanimanjima pada na ropski rad, rekao je.*⁶⁴

Pombal je očigledno shvatio namjeru iskazanu u izjavi savjetnika te je tako odlučio političkim dekretom navesti robove na naizgled ravnopravnu situaciju. Premda je ovo moglo dokrajčiti lisabonsku trgovinu robovima i prihode od nje, čini se kako nije imalo nepovoljnog utjecaja na prihode. Robovi su kao slobodni radnici samo nastavili svoje poslove i dužnosti nazivajući se slobodnim ljudima. Mali je broj slobodnih radnika napustio svoja mjesta jer ionako nisu imali izbora.⁶⁵

7. Plemići za vrijeme pombalinske ere

Tijekom pombalinske ere dugogodišnje i poznate plemićke obitelji gube svoj ugled. Već je spomenuta obitelj Tavora i Pombalova okrutna osveta. Pombal posebice prezire tradicionalno plemstvo iz više razloga, jedan je taj što nije prihvaćen u obitelji svoje prve supruge, a drugi su razlozi i ti što su plemići imali veliku političku ulogu kombinirajući vlastite interese. Osim čestih brakova među rođacima, zanimljiv je način raspodjele nasljeđa. Tradicionalno plemstvo držalo se načela da plemićki naslov i svo nasljeđe preuzima najstariji sin, dok mlađi sinovi i kćeri ne dobivaju nikakvo nasljeđe osim sitne ostavštine koju dijele s rođacima, *criados*, na taj način moglo se desiti da oni dijele nasljeđe sa sto rođaka. Kralj Ivan V. podržavao je formiranje sloja zvanog *morgados*, visoko plemstvo kojima je kraj iz osobne afekcije prosljedio dio kraljevskog ili vojnog teritorija. Kad je Pombal 1755. godine preuzeo portugalsku upravu morao se suočiti s ekskluzivnim, veoma zatvorenim krugom visokog plemstva.⁶⁶

⁶⁴G. Paquette, *Imperial Portugal in the Age of Atlantic Revolutions, The Luso-Brazilian World, c. 1770-1850*, str. 75.

⁶⁵A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 287.

⁶⁶Isto, str. 294.

Visoko plemstvo činili su vojvode, markizi, grofovi, a niže su plemstvo činili vitezovi vojnih redova. Plemička se krv uvelike poštovala i društvena mobilnost nije bila prisutna u odgovarajućoj mjeri. No ipak, suci, generali i učeni ljudi mogli su zauzeti plemićki status. Plemstvo je slobodno vrijeme provodilo objeđujući u domovima drugih plemića, objeđovala se egzotična hrana dopremljena iz portugalskih kolonija, a pilo se lisabonsko i porto vino. Plemići su razmjenjivali društvene i političke tračeve nastojeći ponekad tvoriti i prave spletke. U tajnosti su se upuštali u manje oblike zabave, poput odlazaka na afričke plesove lisabonskih ropkinja, a kao prostitutke posebice su se cijenile crkinje. Bijele žene, pripadnice visokog društva, uvelike su bile sklonjene od javnih pogleda, a ljubomora bi često izazivala sukobe i dvoboje među pripadnicima visokog plemstva. Ljubavnice su bile česta pojava među portugalskim plemstvom, sve dok se ne bi našla dostojna supruga. Smatralo se kako muškarci moraju imati žene uza sebe, radije nego biti sami. Sretnije ljubavnice dobivale su rentu i doživotna prava stanovanja u samostanima ukoliko su njihovi bivši partneri našli bolju suprugu. Njihova su djeca mogla ući u plemićku klasu. Lisabonska je elita bila izrazito modno osvještana, a posebice ih je oduševljavala pariška metoda. Kralj Ivan V. posjedovao je više odjeće nego sve lisabonske modne kuće zajedno. Odjeći se posvećivala posebna pažnja, bogati su se ponekad nosili na nosiljkama, ograđeni zavjesama, kako se njihova odjeća ne bi uprljala na prljavim ulicama.⁶⁷ Raskošni običaji portugalskog plemstva nisu nailazili na odobravanje markiza Pombala. Niti u jednoj drugoj europskoj državi nisu poduzete tolike oštre mjere ograničavanja prava visokog plemstva.⁶⁸

Pombala je još više razbjesnila urota grofova Aveira i Lafoesa. Oni su organizirali peticiju protiv Pombala, skupljajući saveznike među pripadnicima sloja *grandes*. Peticiju su usmjerili kralju Josipu I. iznoseći u njoj razloge zašto Pombala treba maknuti s političkog utjecaja. Kralj Josip I., Pombalov zaštitnik, odlučno je odbio peticiju i reafirmirao vlastito povjerenje u svog ministra. Grofove je dao uhititi, a Pombalova želja za osvetom proširila se na sve pripadnike visokog plemstva. Potpuno je uništio posjede grofova Aveira i Lafoesa, a utjerao strah u kosti svima ostalima. Ubrzo je započeo s dodjeljivanjem plemićkih titula prema zaslugama. Ekskluzivnost plemićkog kruga bila je uništena.⁶⁹ Mnoge zabave ukinute su, a kako je Pombal ukinuo i inkviziciju, plemstvo više nije jednom godišnje odlazilo u crkvu sv. Vincenta zbog javnih suđenja u organizaciji inkvizicije. Priznajući crkvenu moć, plemstvo, među kojima i žene,

⁶⁷D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 74.

⁶⁸Samuel J. Miller, „Portugal and Rome c. 1748.-1830., An Aspect of the Catholic Enlightenment“, *The Catholic Historical Review*, 1981., god. 67, br. 2., str. 308.

⁶⁹A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 295-298.

osuđivali bi osuđene i svjedočili njihovim spaljivanjima na lomači. Pombal je ovog puta usmjerio svoje snage protiv njih, pa su se neki od njih našli na lomačama i u zatvoru, dok su plemićke titule dobivali trgovci i odani Pombalovi suradnici.⁷⁰

8. Gradski život tijekom pombalinske ere

U skladu s plemićkim aktivnostima, raskošno i živo, živjeli su i portugalski gradovi. U nastavku slijedi primjer većih portugalskih gradova, ali i brazilskih naselja i gradova. Još prije Pombala visoko se društvo kretalo oko palače na velikom trgu u Lisabonu. Šetajući uz rijeku Tejo razmjenjivali su pozdrave, tračeve i ideje. Raskošan trg sagrađen prije velikog potresa na istom je mjestu zaživio i tijekom pombalinske ere. Doduše, u skromnijem i neoklasicističkom izdanju. O samoj arhitekturi više se informacija može pronaći u zadnjem poglavlju. Bogatstvom koje je dotjecalo iz Brazila sagrađeni su brojni portugalski gradovi, primjer su sveučilišna knjižnica u Coimbri ukrašena zlatnim ukrasima, rimski akvadukt u Lisabonu koji je s brijegova dovodio pitku vodu u doline, kao i mnoge druge barokne zgrade.⁷¹

U Brazilu vlada drugačija situacija. U jednoj od najznačajnijih portugalskih kolonija gradovi su suočeni s mnogim poteškoćama. Brazil je u 18. stoljeću preuzeo bitnu ulogu u portugalskom gospodarstvu, a njegovi su gradovi pratili europski razvoj. Mnogi Portugalci doseljavali su se u ovu koloniju i na drugom kontinentu imitirali kulturu svoje domovine. Unatoč tome, manjak dostatnih znanstvenih spoznaja i tehnologije pretvorio je i veće gradove u prljava i smrdljiva naselja. Opskrba vodom nije postojala, a česte zarazne bolesti pogađale su siromašne. Stopa kriminala bila je izrazito visoka. Pombal je uočio ove probleme, pa su pombalinske reforme stigle u Brazil. Brojne ekonomske, političke i socijalne reforme nastojale su popraviti stanje u najvećoj portugalskoj koloniji. Promjene koje su donijele odnosile su se i na urbanističke planove, na veću razinu higijenskih mjera i na suzbijanje kriminala. U tome su bile dosta uspješne. Brazil je bilježio povećanje kvalitete života, a gradovi su postali organiziraniji i čišći.⁷²

⁷⁰D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 74., 75.

⁷¹Isto, str. 78.

⁷²J. Michael Francis, *Iberia and the Americas: Culture, Politics and History*, ABC Clío, Santa Barbara 2006., str. 231.

Tijekom 18. stoljeća većina Portugalaca i dalje živi u selu, no pombalinske reforme potiču i mobilnost seljaka, koji doseljavaju u gradove. Prije 1750. godine tek 10% Portugalaca živi u gradovima. Najveći portugalski grad ostaje Lisabon, a nakon velikog potresa, pomnom izgradnjom i prilikama za sve, broj njegovih stanovnika sve više raste. Dok je prije 18. stoljeća imao tek 10 000 stanovnika, nakon velikog potresa ima oko 135 000 stanovnika.⁷³

Ipak, iako se Pombal trudio modernizirati portugalske gradove, u šezdesetim godinama 18. stoljeća Portugal je i dalje zaostala zemlja. Mazge su najčešći oblik prijevoza, a Coimbra i Lisabon cestom su povezani tek 1798. godine. Cesta između Porta i Brage bila je toliko blatnjava da je trebalo pet dana da kočija prijeđe tek šezdeset kilometara. Kraljevska se pošta i dalje raznosila dugim stazama za pješaćenje i jahanje, umjesto poštanskim kočijama.⁷⁴ Osim onog ljepšeg pogleda na donji dio grada, tu su uske i mračne uličice Lisabona koje su sve samo ne glamurozne. Lisabonskim ulicama vlada gužva, neimaština, osim ljudi ulice su prepune i životinja: kokoši i svinja. Mnogobrojni prosjaci, džepari i kriminalci ulijevali su strah u kosti prolaznicima. Nerijetko, naišlo bi se na trupla ubijenih i ostavljenih.⁷⁵

9. Obrazovanje u vrijeme markiza Pombala

Boraveći u Londonu i Beču, Pombal je postao svjestan koliko je nazadan portugalski obrazovni sustav. Osim toga, samog su Pombala zanimale prosvjetiteljske ideje, posebice one o empirizmu i eksperimentalnoj znanosti. Pombal je bio oduševljen idejama Roberta Boyla, Johna Lockeja i Isaaca Newtona. U prvom desetljeću na političkoj poziciji Pombal nije uspio reformirati portugalski obrazovni sistem jer su ga više morale druge brige: požar, neposlušno plemstvo i kolaps trgovine. Godine 1759. poduzima prve korake ka reformiranju obrazovanja. Tada je osnovao prvu trgovačku školu, *aula do comércio*, ova inovativna ustanova dizajnirana je kako bi podučavala praktične vještine analiza potrošnje, knjigovodstva i menadžmenta različitih smjerova. Primali su se učenici od četrnaest godina i stariji, a prednost su imali sinovi poznatih očeva. Škola je trajala tri godine, a iz nje su potekli brojni utjecajni portugalski trgovci.⁷⁶

⁷³A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 257.

⁷⁴D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 100.

⁷⁵Maria H. Barreiros, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“, *Journal of Early Modern History*, 2008., god. 12, br. 3, str. 211.

⁷⁶A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 306.

Osim osnivanja specijaliziranih škola, Pombal pod utjecajem prosvjetitelja temeljito mijenja program u školama i na sveučilištima. Prirodne znanosti i matematika ušli su u školski program kao dio obrazovanja za budući visoke državne dužnosnike i pripadnike vojske. U obrazovanju liječnika i kirurga predložene su još radikalnije promjene. Pombal škole nadopunjuje zvjezdarnicom, botaničkim vrtom i praktičnim laboratorijima.⁷⁷

O Pombalovim se obrazovnim reformama pisalo diljem Europe, a on je ideje za njih crpio iz djela Luisa A. Verneya: *Prava metoda učenja*, te Antonia R. Sachesa: *Metode poučavanja u medicini*. Verney u svojem djelu napada skolastičku filozofiju i aristotelsko-skolastički pristup retorici, povijesti, filozofiji i medicini. Predlaže i drugačije metode podučavanja portugalskog i latinskog, prava i medicine. Pombalove su obrazovne reforme usmjerene prema reduciranju dominantnog klera u podučavanju, a cilj mu je bio osigurati potpunu državnu kontrolu nad obrazovanjem. Pombal je želio obrazovati plemiće kako bi se mogli nositi s izazovima modernizirane i centralizirane administracije.⁷⁸ Pombal je osnovao i tijelo koje je nadziralo cjeloukupni obrazovni sustav, tijelo relevantno odjelu za obrazovanje. Tijelo se zvalo generalni direktorat za studije, (*directoria general dos estudos*). Zadatak tog obrazovnog tijela je bilo kontrola nad obrazovanjem odijeljenim od crkvene uprave. Jedna od prvih odredbi direktorata je bila slanje po jednog profesora latinskog u svaki grad i svako predgrađe u Lisabonu i Portu. U gradove je poslan i nešto manji broj profesora grčkog i retorike. Najveća prepreka Pombalovim obrazovnim reformama bio je nedostatak obučanih profesora te nedostatak novca kojim bi oni bili plaćeni. Dok su isusovačke škole bile besplatne, u ovo vrijeme u Portugalu niču privatne škole koje bogati plemići plaćaju svojim sinovima. Međutim, često su u škole upisivani učenici koji nisu mogli platiti troškove svog obrazovanja, pa su njihovi profesori ostajali bez plaće. Iz tog su razloga mnogi profesori odlučili napustiti škole.⁷⁹

⁷⁷D. Birmingham, *Povijest Portugala*, str. 91.

⁷⁸J.A. Silva., „ The Portuguese popularizer of science Teodoro de Almeida: Agendas, Publics and Bilingualism“, str. 96.

⁷⁹A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 307.

10. Kulturni život tijekom pombalinske ere

Tijekom 18. stoljeća glazbeni je život u Lisabonu bio veoma živ. Opere, simfonijski koncerti, gostovanja umjetnika iz različitih država, činili su portugalski kulturni život bogatim. Lisabon je bila prava umjetnička meka. Pombalinske se mjere nisu direktno vezale uz obogaćivanje kulturnog života u Lisabonu, no kralj Josip I. držao je vrlo važnim vratiti kulturni ugled glavnom gradu Portugala. Zlatom koje je dolazilo iz Brazila plaćao je neke od najboljih talijanskih pjevača. Zanimljiva je njegova ponuda Gizziellu, kojeg je pozvao u Lisabon. Gizziello je napustio milansku Operu, a u Lisabonu je dobio vlastitu kuću, poslugu, kočiju i slobodu da napusti glavni grad Lisabona kad god poželi. Kraljeva upornost da sebi i visokom sloju priušti najbolju zabavu bila je neuništiva. Premda se čak i Pombal pobunio protiv ovakvih zahtjeva, Josip I. je smatrao kako Lisabonu uništenom potresom, osim novog početka, treba i vrhunski kulturni početak.⁸⁰

Brito detaljno objašnjava stanje u lisabonskoj Operi tijekom pombalinskog razdoblja. Citirajući dio pisma francuskog službenika, koji je tijekom 1755. godine boravio u Lisabonu, opisao je kraljevu opsjednutost glazbom i operom. Kralj je na početku pombalinske ere trošio velike svote kako bi najbolji operni pjevači postali lisabonskim zabavljačima, a uz to dobili smještaj, kostime, skupu scenografiju i što god zažele. Nakon potresa srušena je lisabonska opera uz rijeku Tejo, a kralj ulaže i skuplja arhitektonske prijedloge kako bi se sagradila još veća i raskošnija opera. Nažalost, umro je prije nego što je dovršena Opera São Carlos, otvorena tek 1793. godine. Za vrijeme Josipa I. opere i predstave održavale su se u knjižnici Ajuda. Spektakularne predstave prate najnovije trendove u talijanskoj operi. Efekti, svjetla, kostimi, sve je bilo podređeno raskoši unatoč nesreći koja je zadesila Lisabon 1755. godine.⁸¹ Očevu tradiciju ljubavi i poštovanja prema glazbenoj umjetnosti nasljedila je i njegova nasljednica, Marija I., koja u duhu pombalinskog prosvjetiteljstva njeguje strast prema klasičnoj glazbi. Njezin se izbor koncerata poštuje diljem Europe gdje se o njoj piše kao vladarici s najistančanijim glazbenim ukusom.⁸²

⁸⁰Manuel Carlos de Brito, *Opera in Portugal in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 1989., str. 25., 26.

⁸¹Isto, str. 33.

⁸²A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 317.

Osim kraljevih pretenzija prema osiguranju vrhunskih glazbenih događaja, književnost se tijekom pombalinske ere također razvija. Pod utjecajem neoklasicizma, odnosno povratka k jednostavnosti, te pod utjecajem prosvjetiteljskim ideja koje propagiraju razum, povratak k prirodi razvija se portugalska književnost. Jačanje romantizma također doprinosi razvoju portugalskih djela inspiriranih slavnim poviješću. Već je spomenut i Verney i njegova kritika tradicionalnih nastavnih metoda koji predlaže duboke promjene. Osim zaokretanja književnosti prema novom, modernističkom pravcu, pombalinska era donosi velike promjene u uvažavanju znanstvene djelatnosti. U Lisabonu se osnivaju Akademije. Jedna od prvih bila je Povijesna akademija, koja je osnovana nešto ranije pod pokroviteljstvom Ivana V. Ova je ustanova djelovala pod francuskim kulturnim utjecajem. Sredinom 18. st. izdano je petnaest svezaka Memoara, kao i nekoliko kritičkih studija Portugala. Historiografija je pronašla svoje mjesto u portugalskoj znanosti. Kraljevska akademija znanosti osnovana je 1780. godine, nešto kasnije od odstupanja Pombala s ministarske funkcije, a nastavlja kritički rad.⁸³

⁸³Encyclopaedia Britannica: Portuguese literature 18th Century,
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/471659/Portuguese-literature/276288/18thcentury>
Datum preuzimanja: 01.10.2014.

IV. ARHITEKTURA I UMJETNOST TIJEKOM POMBALINSKE ERE

11. Značajke pombalinske arhitekture

Pombalinska je arhitektura stil kojem Lisabon duguje slavu jednog od najljepših europskih gradova. Premda *pombalina* u Portugalu podrazumijeva razdoblje koje uvažava političke, arhitekturne i društvene promjene, u engleskom jeziku razlikujemo riječ *pombalism*, Pombalove reforme i *pombaline style*, arhitekturni izričaj. Pombalina stil predstavlja reizgradnju jezgre Lisabona, kompletno uništene potresom iz 1755. godine. Ovaj se dio Lisabona nakon te godine naziva *Baixa Pombalina*, a nalazi se tik uz rijeku Tejo šireći se prema kopnu sa šezdeset blokova.⁸⁴ Plan lisabonske rekonstrukcije izrađen je 1758. godine inicijativom markiza Pombala. Njemu u čast cijeli je arhitekturni stil nazvan po njemu. Rekonstrukcija Lisabona izvedena je prema sasvim novom planu, dok su ranije zgrade i parkovi izgrađeni bez potrebnog reda, a uzor su tražili u ruskoj novovjekovnoj arhitekturi. Prije ruske arhitekture, Lisabon je izgrađen u srednjovjekovnom stilu, sa starim gradom na brežuljku. Dio srednjovjekovne tradicije i danas je očuvan u Lisabonu, ali pombalinski planovi predviđaju moderan, urbanistički pristup i pomno organiziran grad. Pombalinski Lisabon u drugoj polovici 18. stoljeća dobiva javne i privatne prostore koji su sad veoma jasno odijeljeni. Razrušeni je centar građen u obliku strogo odijeljenih blokova sa prostranim trgovima namijenjenim javnim okupljanjima.⁸⁵

Zadatak rekonstrukcije pripao je inženjeru Manuelu da Maii, koji je imao iskustva u izvođenju urbanističkih planova. Manuel da Maia stvorio je urbanistički plan koji je bio jednostavan, racionalan, ali stvoren tako da se u slučaju ponovne katastrofe ne ponovi potpuno uništenje grada. Stvaranje Mainog rekonstrukcijskog plana Underwood dijeli u tri stadija. Prvi stadij prati pet faza. Prva je faza zagovarala izgradnju grada prema prethodnom uzoru, druga faza je podrazumijevala reizgradnju zgrada prema prethodnom uzoru, ali i širenje ulica koje su dotad bile uske, a u trećoj fazi zagovara se izgradnja zgrada na dva kata sa širokim ulicama. Četvrta faza razmatrala je potpunu reizgradnju, a peta je faza razmatrala potpuno napuštanje grada i izgradnju novog na nekom drugom mjestu. Drugi stadij potpuno napušta ideje prvog i predlaže

⁸⁴Maria H. Ribeiro dos Santos, Ferran Sagarra Trias, „Trading properties after the earthquake: the rebuilding of eighteenth-century Lisbon“, *Planning Perspectives*, 2011., god. 26, br. 2, str.301.

⁸⁵M. H. Barreiros, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“, str. 205., 216.

izgradnju širokih ulica i čvrstih zgrada, ali bez promjene u veličini posjeda.⁸⁶ Treći stadij, koji slijedi prethodne upotpunjen je idejama prethodnih, ali daje konačno rješenje. Tijekom 1755. do 1758. godine raspravlja se o idejama na kojima je Lisabon konačno izgrađen, koje su zajedno uskladili Maia i arhitekt Eugénio dos Santos.⁸⁷ Treći je stadij preuzeo ideje iz prethodna dva, uveo inovativnost, dao rješenje birokratskim problemima i 12. svibnja 1758. godine nalog za reizgradnju Lisabona postaje služben.⁸⁸ Najvažnije značajke ovog osebnog stila su jednostavnost, antiseizmička gradnja, poznata i kao *pombalinski kavez*⁸⁹, te ukrasi u stilu neoklasicizma i rokoka.⁹⁰

Pombalinska arhitekturna era predstavlja mnogo sličnosti s neoklasicizmom. Prema idejama engleskih i francuskih prosvjetitelja svim ljudskim djelatnostima treba vladati razum i opće dobro, bez tradicije i autoriteta. U umjetnosti ovaj se racionalistički pokret zvan neoklasicizam okrenuo protiv prakse kićenog i aristokratskog rokoka. Sredinom 18. stoljeća poziv na povratak razumu, prirodi i moralnosti u umjetnosti znači povratak staroj tradiciji.⁹¹ Pombalinski i neoklasicistički su stil povezani vremenskim odrednicama, javljaju se sredinom 18. stoljeća i glavnom filozofijom: stvaranje osjećaja za odnos između arhitekture i krajolika, nadahnućem prosvjetiteljskim idejama koje predstavljaju povratak prirodi, a u pombalinskom urbanizmu i neoklasicizmu one znače povratak čistim antičkim oblicima. Plemenita jednostavnost i mirna veličina iz antičke skulpture i arhitekture sada prelazi na moderne ideje. Moderni si umjetnici kao cilj zadaju stvaranje modernih klasika. Pombalinska se era može usporediti i s engleskim paladijanizmom koji predstavlja zbijenost i jednostavnost nasuprot baroknom kiču.⁹²

⁸⁶David Kendrick Underwood, *The Pombaline Style and International Neoclassicism in Lisbon and Rio de Janeiro*, University of Pennsylvania, Philadelphia 1989., str. 25-26.

⁸⁷M. H. Barreiros, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“, str. 216.

⁸⁸David Kendrick Underwood, *The Pombaline Style and International Neoclassicism in Lisbon and Rio de Janeiro*, str. 26.

⁸⁹Drvena zidna konstrukcija nastala iz saznanja da je drvo elastičnije od stabilnijih materijala.

⁹⁰M. H. Ribeiro dos Santos, F.S. Trias, „Trading properties after the earthquake: the rebuilding of eighteenth-century Lisbon“, str.303.

⁹¹H.W. Janson, Anthony F. Janson, *Povijest umjetnosti*, Stanek, Varaždin 2003. str. 658.

⁹²Isto, str. 665.-667.

11.1. Gradska arhitektura i urbanizam

Rekonstrukcija Lisabona u pombalinskom stilu pobuđuje veliku pozornost istraživača. Pombalinska je arhitektura osim u Lisabonu vidljiva u Portu i ostalim portugalskim gradovima, a tijekom 18. stoljeća širi se i na novi kontinent, u Rio de Janeiru vidljivi su utjecaji pombalinskog razdoblja. Pombalinska se arhitektura najbolje može vidjeti na izgradnji Baixe, lisabonskog centra uz rijeku Tejo. Osim što je promijenjena struktura ulica, stilski promijenjeni ukrasi na zgradama, a zamijenjen i materijal za izgradnju, došlo je do bitne promjene i u izgradnji zgrada namijenjenih kućanstvu. Prije potresa većina zgrada namijenjenih kućanstvu nepravilno se širila prema rijeci, zgrade su bile izgrađene asimetrično i bez ikakvog reda. Prostor za javna okupljanja bio je manjih dimenzija i ulice u gradu bile su mračne i uske.⁹³ Tijekom 16. i 17. stoljeća uočeni su problemi srednjovjekovnog Lisabona u kojem su se kuće i zgrade samo gomilale bez ikakvog reda. Osim što su se gomilale zgrade, gomilao se i broj stranaca u gradu koji su zajedno s robovima činili više od petine stanovništva Lisabona. Tijekom 16. stoljeća javljaju se prvi urbanistički planovi koji povezuju trg Rossio i trgovačku četvrt. Ovi planovi po prvi puta predlažu izgradnju široke i čiste ulice koja bi unosila svjetlost i omogućila lakše kretanje kroz grad. Ovi prethodni planovi također su uviđali problem asimetrije pa nove urbanističke ideje predlažu geometriju, reflektirajući matematički empirizam portugalskih elita. Zgrade prije potresa imaju po dva kata, a njihovi prozori, vrata i balkoni još uvijek su napravljeni u predmetrijskim izračunima. Ivan V. je u planu imao izgradnju modernih zgrada, ali nije u potpunosti uspio u tome. Iako je potres izazvao mnoge gubitke, tek je ova prilika za ponovnom rekonstrukcijom Lisabona dala plodne ideje.⁹⁴

Zanimljivo je kako urbanistički plan Manuela da Maie predlaže izgradnju širokih ulica koje bi imale posebno odijeljenu traku za pješake i za vozila kamenim rubnikom. Ova je odluka inspirirana brojnim nezgodama na lisabonskim ulicama, koje su bile osobito opasne za pješake i posebice opasne tijekom večeri kada ceste nisu bile dobro osvijetljene. Mnogo je ljudi stradalo od naleta kočija i pombalinski je plan prihvaćao racionalnost u ovom slučaju, izgradnju sigurnih ulica koje su dobro osvijetljene i sigurne za građane.⁹⁵

⁹³Jorge M. Dias Mascarenhas, *A study of the Design and Construction of Buildings in the Pombaline quarter of Lisbon*, University of Glamorgan, Pontypridd 1996., str. 50., 51.

⁹⁴M. H. Barreiros, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“, str. 211.

⁹⁵J. M. D. Mascarenhas, *A study of the Design and Construction of Buildings in the Pombaline quarter of Lisbon*, str. 52.

Ponovna izgradnja Lisabona započela je na starom, središnjem trgu. Premda su postojale ideje izgradnje na potpuno novom i sigurnijem mjestu u predgrađu, tradicija okupljanja uz rijeku Tejo pobijedila je. Izgradnja Baixe započela je monumentalnim trgom *Praça do Comércio*, u prijevodu Trgovački trg, koji je svoje ime dobio u čast trgovcima koji su se odrekli 4% svojih prihoda kako bi razrušeni grad bio što prije obnovljen. Na *Praça do Comércio* nastavlja se *Rua Augusta*, široka, pravilno građena ulica i sam završetak novog plana čini trg Rossio. *Rua Augusta* prostirala se čitavom Baixom do rijeke Tejo. Danas je na mapi Lisabona lako uočljiva *Baixa* i njezin pravilan, geometrijski raspoređen sustav ulica i trgova.⁹⁶

Male dimenzije prijašnjih posjeda natjerale su većinu vlasnika da kupe još neko zemljište kako bi ostvarili minimalnu veličinu posjeda. Nova je zakonska regulativa veličine posjeda izrađena na temelju dužine drveta, jer upravo je drvena konstrukcija činila nove temelje. Prije nego što se započelo s izgradnjom dogovoreno je i kako će stari centar Lisabona biti u potpunosti zamijenjen novim zgradama i ulicama, a svaki pokušaj zadržavanja starog izgleda na zgradama ili ulicama treba biti odobren od strane kralja. Ediktom od 12. lipnja 1759. godine započela je reizgradnja lisabonskog centra. Dogovoreno je kako će *Baixa* biti izgrađena od šezdeset blokova.⁹⁷ Manuel da Maia predložio je izgradnju zgrada u aristokratskom stilu, za razliku od onih prijašnjih. Pod tim je podrazumijevao monumentalnost, preciznost matematički izmjerenih detalja i jednostavnost ukrasa. Ogromne su zgrade izgrađene oko trga *Praça do Comércio* okružujući centralnu figuru, kip kralja Josipa I. Zgrade koje slijede duž ulice *rua Augusta* trebale su pratiti visinu impozantnih zdanja na glavnom trgu.⁹⁸ Po prvi puta u Portugalu predlaže se izgradnja zgrada namijenjenih stanovanju. Sve zgrade povezane su stilskim slijedom, visinom i jednostavnim dizajnom. Nova arhitektonska rješenja daju grad izgled koji je čist, komforan i mnogo sigurniji nego ranije. Ovakva su rješenja od europskih intelektualaca u 18. stoljeću prozvana *portugalskom školom arhitekture i vojnog inženjeringa*.⁹⁹

Prvi katovi zgrada imali su prozore i balkone u francuskom stilu. Ovi su katovi bili namijenjeni iznajmljivanju, najčešće kao trgovine. Prozori drugog i viših katova trebali su biti nešto manji, kako bi se dizajn širio od visokih pročelja prvog kata, na sve manje gornjih katova. U ovim

⁹⁶David Kendrick Underwood, *The Pombaline Style and International Neoclassicism in Lisbon and Rio de Janeiro*, str. 38.

⁹⁷M. H. Ribeiro dos Santos, F.S. Trias, „Trading properties after the earthquake: the rebuilding of eighteenth-century Lisbon“, str. 304.

⁹⁸J. M. D. Mascarenhas, *A study of the Design and Construction of Buildings in the Pombaline quarter of Lisbon*, str. 52.

⁹⁹M. H. Barreiros, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“ str. 218.

katovima živjeli su pripadnici plemstva. Svaka zgrada trebala je imati potkrovlje koji je služio kao spremište. Maleni prozori u potkrovlju trebali su služiti kao ventilacija i izvor svjetlosti. Zgrade su imale i podrume koji su često služili kao radionice. Pisalo se kako se nakon 1760. godine izgradilo više prostora za iznajmljivanje nego u cijelom periodu do ove godine. Cjeloukupni temelji i konstrukcija bila je drvena. Mnogo je pažnje i truda uloženo kako bi se izbjeglo ponovno razorno rušenje Lisabona uslijed prirodnih katastrofa, ali i kako bi gradski život bio uređeniji, a ulice i zgrade čišće i stabilnije.¹⁰⁰ Pombalinska je arhitektura, između ostalog, nadahnuta utopijskim prijedlogom francuskog arhitekta Pierra Pattea. Iskorištena je njegova ideja o ulozi ulice koja organizira i sistematizira protok ljudi, vozila i stoke.¹⁰¹

Pombalinska je ulica jedan od simbola modernizma portugalske države. Predstavlja modernu ulicu koja omogućava protok između privatne sfere buržoajskog života i javne sfere profesionalnog i socijalnog života. Ovo je bio jedan od osnovnih principa izgradnje Baixa četvrti. Nešto kasnije ona je pretvorena u trgovačko središte (od 1760. do 1840. godine) i u ovom razdoblju postaje izrazito živo mjesto gdje se prodaju i razmjenjuju dobra, luksuz i vijesti.¹⁰² Značajno je kako je pombalinska arhitektura imala utjecaj i na uređenje društvenog života. Želja za sigurnim i čistim ulicama omogućila je stvaranje prvog portugalskog policijskog korpusa. Ideje racionalnosti omogućile su izgradnju vodovoda i odvodnog sustava. *Pombalinski kavez* genijalan je izum koji je osim jednostavnosti konstrukcije omogućio izgradnju visokih zgrada i ponudio sigurnost za ljude i njihovu imovinu. Jednostavna unutrašnja konstrukcija sačinjena od drveta bila je prihvatljiva i izvedljiva. Pombalinska je arhitektura Lisabonu udahнула novi život, a njezini su dosezi i danas cijenjeni.¹⁰³

¹⁰⁰M. H. Barreiros, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“ str. 223.

¹⁰¹Isto, str. 223.

¹⁰²Isto, str. 224.

¹⁰³J. M. D. Mascarenhas, *A study of the Design and Construction of Buildings in the Pombaline quarter of Lisbon*, str. 69..

12. Portugalska umjetnost tijekom pombalinske ere

Velikim se trgom *Praça do Comércio*, koji se prostire uz rijeku Tejo uzdiže kip Josipa I., kralja koji je inicirao i podržavao pombalinske promjene. Brončana je skulptura na to mjesto dopremljena 1775. godine. Tijekom četiri sata čak je 1000 ljudi moralo pomoći kako bi se skulptura namjestila. Uz skulpturu Josipa I., koji na konju graciozno pozdravlja, *Praça do Comércio* poznata je i po *Trijumfalnom luku*, izgrađenom u stilu Luja XIV. Pombalinska umjetnost inspirirana je neoklasicizmom. Oponaša se monumentalan i jednostavan antički stil.¹⁰⁴

Jedan od najznačajnijih umjetnika pombalinske ere je Joachim Machado de Castro, kipar koji je bio zadužen za izgradnju skulpture Josipa I.¹⁰⁵ Castro je rođen 1731. godine u Coimbri, a poznat je po tome što je izgradnju kraljeve *uestre*¹⁰⁶. Opis sadržava detaljnu analizu sekcija skulpture, poglede iz različitih kutova i detaljan skulpture detaljno opisao u diskusiji nazvanoj *Descrição analytica da execução da estatua eq* opis ornamentike i ukrasa. Castro je imao i vlastitu školu skulpture.¹⁰⁷ Tijekom kasnog 18. stoljeća u likovnoj su umjetnosti i dalje popularne religijske slike. Takve se slike pojavljuju u mnogih umjetnika u malim gradićima, primjerice u Coimbri. Glazba se razvija pod neoklasicističkim utjecajem, a u ovom razdoblju ne nailazimo na značajne portugalske glazbene umjetnike.¹⁰⁸ U književnosti, već je spomenut značaj Verneya, koji pod utjecajem prosvjetitelja daje analizu obrazovanja i poučavanja u modernističkom duhu.¹⁰⁹

¹⁰⁴Skupina autora, *Guide to Lisbon*, Eoro, Lisabon 2011., str. 37.

¹⁰⁵Encyclopaedia Britannica: Portuguese art,

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/471439/Portugal/23813/Architecture#23814> , Datum preuzimanja: 09.10.2014.

¹⁰⁶Analitički opis provedenih aktivnosti u izgradnji konjaničkog kipa.

¹⁰⁷Charlotte Chastel-Rousseau, *Reading the Royal Monument in Europe Eighteenth Century Europe*, Ashgate Publishing, New York 1988., str. 83.

¹⁰⁸Encyclopaedia Britannica: Portuguese art,

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/471439/Portugal/23813/Architecture#23814> , Datum preuzimanja: 09.10.2014.

¹⁰⁹ A.R.Disney, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, str. 290.

13. Zaključak

Pombalinska era je prepoznatljivo i inspirativno razdoblje u portugalskoj povijesti. Daje značajne promjene u arhitekturi, kulturi, gradskom životu i politici Portugala. Vijesti o pombalinskim reformama šire se europskim zemljama i utječu na europsku arhitekturu i politiku. Pombalinska era najviše duguje markizu Pombalu. Njegove reforme koje se tiču urbanizma u urbanoj povijesti se razmatraju kao pokretači modernizacije društva. Novi urbanistički planovi uvažavaju građanina, filozofiju, estetiku i promiču kulturne reforme. Ovakvo stanje u Portugalu utjecalo je na donošenje obrazovnih i političkih reformi. Premda je Pombal modernizirao Portugal, omogućio ponovnu izgradnju Lisabona i spasio portugalsko stanovništvo od smrti i gladi, nisu sve njegove reforme bile u duhu prosvjetiteljskih i modernih ideja. Pombal je bio okrutan, strog i apsolutistički vladar koji je sve konce držao u svojim rukama. Ovo se najlakše uočava na primjeru odnosa Pombala prema plemstvu. Kralj postaje samo figura koja se bavi osobnim stvarima više nego državnim, dok Pombal sudjeluje u nacrtu urbanističkog plana, obrazovnim reformama i modernizaciji cjelokupnog društva. Veliki je potres 1755. godine u Lisabonu donio mnogo negativnosti i smrtnih slučajeva, ali je ipak omogućio novovjekovnom Lisabonu priliku za novi početak, za izgradnju novog Lisabona, koji osim prostranijih ulica i sigurnijih zgrada dobiva i neke nove društvene običaje. Promet postaje uređeniji, dolazi do formiranja policijskog korpusa koji brine za sigurnost građana, a kulturni život doživljava svoj vrhunac zahvaljujući interesu Josipa I. za glazbenu umjetnost. Stranci koji dolaze u Lisabon tijekom druge polovice 18. stoljeća očarani su gotovo utopijskim uređenjem ulica i blokova u središtu Lisabona. Fascinira ih portugalska snaga za novim početkom i bogatstvo koje pristiže iz Brazila. Pombalinska era znači novi početak, primjenu prosvjetiteljskih ideja u praksi i arhitekturu obilježenu racionalnim pristupom i antiseizmičkom izgradnjom.

14. Prilozi

1. Slikovni prikaz potresa i tsunamija u Lisabonu 1755. godine

2. Portret markiza od Pombala

3. Portret kralja Josipa I.

4. Trgovina robljem u 18. stoljeću

5. Proces reizgradnje lisabonskog centra uz rijeku Tejo

6. Pravilne ulice i blokovi *Baixa Pombalina*

7. Konjanički kip Josipa I. i Trijumfalni luk na trgu *Praça do Comércio*

8. Drvena konstrukcija *pombalinskog kaveza*

15. Popis priloga

1. Slikovni prikaz potresa i tsunamija u Lisabonu 1755. godine

<http://erroluys.com/images/Lisbon1755.jpg>

2. Portret markiza od Pombala

<http://www.fampeople.com/fp-images/sebasti%C3%A3o-jos%C3%A9-de-carvalho-e-melo-1st-marquis-of-pombal.png>

3. Portret kralja Josipa I.

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e8/D._Jos%C3%A9_I_de_Portugal.jpg

4. Trgovina robljem u 18. stoljeću

http://1.bp.blogspot.com/_HT3UhAUEino/SQ-IC5gUBFI/AAAAAAAAA1M/Gn2EeWqvz8k/s400/slavenverkoop-Parbo.jpg

5. Proces reizgradnje lisabonskog centra uz rijeku Tejo

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/PacoRibeira-18thCentury.jpg>

6. Pravilne ulice i blokovi *Baixa Pombalina*

http://i198.photobucket.com/albums/aa316/Filipe_Teixeira_2007/Lisboa-BaixaPombalina.jpg

7. Konjanički kip Josipa I. i Trijumfalni luk na trgu *Praça do Comércio*

http://www3.mpifr-bonn.mpg.de/staff/pfreire/paulo/Lisboa_Comercio.jpg

8. Drvena konstrukcija *pombalinskog kaveza*

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/52/Gaiola_pombalina.jpg

16. Popis literature

1. Barreiros, Maria H, „Urban landscapes: Houses, Streets and Squares of 18th Century Lisbon“, *Journal of Early Modern History*, University of Pennsylvania 2008., god. 12, br. 3, str. 205.-232.
2. Birmingham, David, *Povijest Portugala*, Grapa, Zagreb 2004.
3. Brito, Manuel Carlos, *Opera in Portugal in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
4. Chastel-Rousseau, Charlotte, *Reading the Royal Monument in Europe Eighteenth Century Europe*, Ashgate Publishing, New York 1988.
5. Chester, David K, „The 1755 Lisbon earthquake“, *Progress in Physical Geography* 25, 2001., god. 23, br. 3, str. 363.-383.
6. Dias Mascarenhas, Jorge M., *A study of the Design and Construction of Buildings in the Pombaline quarter of Lisbon*, University of Glamorgan, Pontypridd 1996.
7. Disney, Anthony, *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, Vol 1., Cambridge, University Press, New York 2009.
8. Francis, Michael, *Iberia and the Americas: Culture, Politics and History*, ABC Clio, Santa Barbara 2006.
9. Gritzner, Charles F., Douglas A. Phillips, *Portugal*, Chelsea House Publishers, New York 2007.
10. Hamblyn, Richard, „Notes from Underground: Lisbon after Earthquake“, *Romanticism*, 2008., god. 14, br.2, str. 1.-12.
11. Hooson, David, „The geographical identity of Portugal, with special reference to the works of Stanislawski“, *Finisterra*, 1998., god. 32, br. 65. str. 142.-153.
12. Janson, H.W., Janson, Anthony F., *Povijest umjetnosti*, Stanek, Varaždin 2003.
13. Kendrick Underwood, David, *The Pombaline Style and International Neoclassicism in Lisbon and Rio de Janeiro*, University of Pennsylvania, Philadelphia 1989.
14. Livermore, Harold, *Portugal: A Traveller's History*, The Boydell Press, Woodbridge 2004.
15. Malaquias, Isabel, Manuel, „Searching for Modernization-Instruments in the Development of Earth Sciences in Portugal (18th Century)“, *Centaurus*, John Wiley and Sons, New York, 2011.god. 53. br. 10, str. 116-134.
16. Miller, Samuel J., „Portugal and Rome c. 1748.-1830., An Aspect of the Catholic Enlightenment“, *The Catholic Historical Review*, Rome 1988., god. 67, br. 2., str. 300.-328.
17. Newitt, Malyn, *Portugal in European and World History*, Reaktion Books, London 2009

18. Paquette, Gabriel, *Imperial Portugal in the Age of Atlantic Revolutions, The Luso-Brazilian World, c. 1770-1850*, Cambridge University Press, Cambridge 2013.
19. Penna, Anthony N., Rivers, Jennifer S. *Natural Disasters in a Global Environment*, Blackwell Publishing, New Jersey 2013.
20. Ribeiro dos Santos, Maria H., Sagarra Trias, Ferran, „Trading properties after the earthquake: the rebuilding of eighteenth-century Lisbon“, *Planning Perspectives*, London 2011., god. 26, br. 2, str.301.-313.
21. Rodrigues, Lucia Lima, Craig, Russell „Recovery amid Destruction: Manoel da Maya and the Lisbon Earthquake of 1755“, *Libraries and the Cultural Record*, 2008. god. 43., br. 4., str. 397.-410.
22. Silva, Jose Alberto, „The Portuguese popularizer of science Teodoro de Almeida: Agendas, Publics and Bilingualism“, *History of Science*, 2012., god. 50, br. 94, 93.-121.
23. Skupina autora, *Guide to Lisbon*, Eoro, Lisabon 2011.
24. Stuart, Keith, *Spain and Portugal, A Rereference Guide from the Renaissance to the Present*, Facts on File, New York 2007., str. 32.

Internetski izvori

25. Catholic Encyclopaedia: Sebastiao de Carvalho.
<http://www.newadvent.org/cathen/12224b.htm>, Datum preuzimanja: 26.09.2014.
26. Encyclopaedia Britannica: Portuguese art,
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/471439/Portugal/23813/Architecture#23814> ,
Datum preuzimanja: 09.10.2014.
27. Encyclopaedia Britannica: Portuguese literature 18th Century,
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/471659/Portuguese-literature/276288/18thcentury>
Datum preuzimanja: 01.10.2014.
28. Encyclopaedia Britannica: Sebastiao de Carvalho.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/469309/Sebastiao-de-Carvalho-marques-de-Pombal>, Datum preuzimanja: 25.09.2014.
29. Jan T. Kozak, Charles D. James, „Historical depictions of the 1755 Lisbon earthquake“, *National Information Service for Earthquake Engineering*, <http://nisee.berkeley.edu/lisbon/>
Datum preuzimanja: 22.09.2014.
30. Proleksis enciklopedija: <http://proleksis.lzmk.hr/42328/> Datum preuzimanja: 22.09.2014.